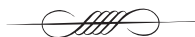


HALMÁGYI MIKLÓS

*Querfurti Brúnó felfogása saját népéről és Európa más népeiről**



Az életrajzi fejezetből megismerhettük a szászországi szerzetes, Querfurti Brúnó eseménydús pályafutását. Tapasztalhattuk, hogy a lelkes hittérítő nem egy kolostorban, falak között élte le napjait: sokat volt úton, számos országot bejárt, különféle népek közt fordult meg. Hittérítő útjai mellett az írásra is maradt ideje: szenvedélyes hangú műveket hagyott maga után. Munkáiból kirajzolódhat előttünk, mely népeket ismert a sok országot bejárt hittérítő, milyen véleményekkel volt róluk, mit tartott sajátjának és mit érzett magától idegennek. Művei közül négygel foglalkozom: Adalbertről írt életrajzával, melyet két változatban írt meg, az öt remetetestvérről írt művével és II. Henrik királyhoz írt levelével. Mielőtt rátérek Brúnó földrajzi világképének, sajátáról és idegenről való nézeteinek vizsgálatára, érdemes néhány mondatban áttekinteni a műveivel kapcsolatos tudnivalókat.

Brúnó, a szász hittérítő példaképének tekinthette Prága vértanú püspökét. Élete is hasonlít Adalbert életéhez. Egy német kutató szerint, ha a cseh püspök életrajzában bizonyos részeit kicserélnénk a neveket, akár Brúnó életként is olvashatnánk.¹ Brúnó az Adalbertről szóló életírás elkészítéséhez felhasználta egy korábbi Adalbert-életrajzot. Érdemes erről a korai életrajzról is néhány szót ejtenünk, hiszen Brúnó forrásául szolgált.

A korai életrajz készítője nem nevezi meg saját magát. G. H. Pertz német kutató véleménye szerint Canaparius János, itáliai szerzetes lehetett a szerző. Az életrajz írója ugyan nem árulja el kilétét, részletesen leírja azonban egy Canaparius János nevű szerzetes látomását. Canaparius a római Szent Elek és Bonifác monostorban volt szerzetes. Később ennek a rendháznak az apátja lett, 1004. október 12-én halt meg. Amikor Adalbert ebben a monostorban tartózkodott, személyesen is megismerkedhettek egymással, és Canaparius magától Adalberttől szerezhetett be adatokat az életrajz megírásához. Ebből következettek arra, hogy Canaparius János lehetett az első Adalbert-életrajz szerzője.² Az utóbbi időben azonban Johannes Fried más elméletet fogalmazott

* A cikk első változata az MTA-SYLFF támogatásával készült, később az MTA-HIM-SZTE-Mol Magyar Medievisztikai Kutatócsoport valamint a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a Collegium Hungaricum támogatását is felhasználtam.

¹ Hermann Hüffler: Vorrede. In Quellensammlung III.

² Adalbert halálának történetéről Adalbert testvérétől, Gaudentiustól értesülhetett „Canaparius”. Vita antiquior auctore Iohanne Canapario, 29. cap. A látomás szerint két kendő ereszkedik le az égből. Az egyik Adalbertet viszi fel az égbe, a másik kilétéről hallgat az elbeszélő (rajta kívül csak nagyon kevesen tudják). A látomás Brúnó is elbeszéli. Brúnó: Vita Adalberti 27. cap.

A korai Adalbert-életrajz újabb kiadása: *Monumenta Poloniae Historica. Series nova* – Tomus IV. Fas. 1. S. Adalberti Pragensis Episcopi et Martyris Vita prior. Ed. Hedwigis Karwasińska. Warszawa, 1962.

Querfurti Brúnó Adalbertről készített életrajzainak kiadását lásd: Sw. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi / napisany przez Brunona z Querfurtu; wydała. wstępem i objaśnieniami opatrzyła Jadwiga Karwasińska. Warszawa : Państwowe Wyd. Naukowe, 1970. Ez a kiadás külön közli a Brúnó által írt első és második Adalbert-életrajzot. Munkám során felhasználtam Brúnó műveinek Voigt által készített német fordítását: VOIGT 1907.

meg. Fried tanulmányából kiderül, hogy azokat a Rómával kapcsolatos ismereteket, amelyek az első Adalbert-életrajzban olvashatók, nem csak római szerzetesek tudhatták. Rómában gyakran időző előkelők, így III. Ottó környezetének tagjai is megszerezhették ezeket az ismereteket. Maga III. Ottó jó kapcsolatban volt a Szent Elek és Bonifác monostorral, ismerte Adalbertet és fivérét, Gaudentiust. Ami Canaparius János látomását illeti, arról Querfurti Brúnó is beszámol Adalbertről írt életrajzában, de nem említi, hogy az első életírás Canaparius műve lett volna. Fried szerint tehát nem Canaparius írta a korai Adalbert-életrajzot. Szerinte Notger, Lüttich püspöke lehetett a szerző. Notger többször járt Rómában, útítársa volt Adalbertnek, amikor a cseh püspök Rómából Mainz felé utazott. Notger ismerte Adalbert életének fontosabb szereplőit, megfelelően tájékozott lehetett ahhoz, hogy az életrajzot elkészítse.³ Fried szerint ennek az első életrajznak egy változata szolgálhatott forrásul Querfurti Brúnó számára.⁴

Milyen sajátosságok jellemzik Brúnónak és az első Adalbert-életrajz szerzőjének felfogását? Ez akkor formálódhatnak ki előttünk, ha műveiket összehasonlítjuk egymással. Az első Adalbert-életrajz valóban Adalbert életének megírását tartja szem előtt. Brúnó azonban időnként elkalandozik, és részletesen ír saját korának eseményeiről, II. Ottó és III. Ottó tetteiről. Az első Adalbert-életrajzon érződik, hogy kevésbé járatos a kelet-Európai kérdésekben, mint Brúnó. A querfurti szerzetes művén ezenfelül érződik, hogy német ember írta.

Brúnó következő nagy műve az *Öt remetetestvérről* szóló életrajz. Ezt a szöveget a 19. században fedezte fel Reinhard Kade a szülei házában.⁵

Fennmaradt továbbá Brúnótól egy levél, amit II. Henrik királyhoz írt. A kézirat most Kasselen található, Hamburgban is őrzik egy másolatát. Ezen szövegekből bontakozhat ki előttünk Brúnó felfogása arról, hogy mit tartott sajátjának, és mit érzett magától idegennek.⁶

Németország

Brúnó hazája a Német Birodalom, azon belül a Szász Hercegség. Adalbertől szóló írásaiban megemlékezik tágabb és szűkebb hazájáról egyaránt: Adalbert, az ifjú Vojtěch is Szászországban, Magdeburgban tanult, ott, ahol később Brúnó is végezte tanulmányait. Figyelemre méltó, hogy a szász Brúnó az érseki központot nem szász városnak mondja, hanem *teuton*nak, vagyis német-

A Brúnó-féle szöveg 1. változatának 12. századi átírata az ochsenhauseni kolostorban került elő, ma a Bibliothek Metternichiana, Schloss Kynzvarth tulajdona. A querfurti vár múzeumában kiállították Brúnó műveinek kéziratait. Lásd: Der Heilige Brun von Querfurt... Kézirati hagyományokat lásd még WENSKUS 1956. 13–14. Brúnóval kapcsolatban bőséges irodalmat lásd Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters. http://www.geschichtsquellen.de/repPers_118674749.html

³ Fried 2002. 235–279. 236–241. 254–259. A korai Adalbert-életrajz (Vita prior) kéziratai különféle csoportokba oszthatók. Az egyik változat III. Ottó császár biztatására készült (A), a másik Rómában (B), a harmadik a montecassinói változat (C). Fried szerint a császár biztatására írt változat készülhetett először, és ennek szerzője lehet Notger, Lüttich püspöke. Fried 2002. 235–279., 236–241., 254–259., 241–254. Az A változat legrégebbi szerkesztése (I) szinte kizárólag Lüttich és Aachen térségében terjedt el. Ez a szerkesztés hozza romlatlan formában a szláv neveket. FRIED 2002. 245., 254. Lásd még Vita Adalberti: Früheste Textüberlieferungen der Lebensgeschichte Adalberts von Prag. Von Jürgen Hoffmann. Essen, 2005.

⁴ Fried szerint a császári szerkesztés egyik változata (A II) szolgálhatott Brúnónak forrásul, nem pedig egy itáliai szerkesztés. Karwasińska szerint az A és B változatot használhatta (hivatkozva FRIED 2002. 260. 99. jegyzet.) FRIED 2002. 259–260.

⁵ Ma a Saatsbibliothek Berlin tulajdona. Der Heilige Brun von Querfurt.

⁶ WILHELM VON GIESEBRECHT: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*. Zweiter Band. Braunschweig 1875. 687. Pertz egy 11. századi kasseli Donatus-kéziratban találta. Ennek a szövegnek a másolata a Hamburger Stadtbibliothek tulajdona. Ezt Hilferding adta ki 1856-ban, Moszkvában, a Zeitschrift Russkaja besedau I. b (1-34) oldalain. Brúnó művei közt megemlíthető még egy költemény: 997-ben készíthette, Ottó császárnak ezzel dedikálta egy római hadtudományi író munkájának másolatát. GÖRICH 1993. 18.

nek.⁷ Brúnó tehát olyan fogalmat használ, mely a különböző német törzseket, tartományokat egységben látta.

A szász szerzetes az *ingenuus*, vagyis nemes kifejezéssel ékesíti az érseki központ nevét. Ezek a gondolatok Adalbert korábbi életírójánál nem szerepelnek. A várost a korai Adalbert-életrajz szerzője és Brúnó egyaránt görög néven nevezik, Parthenopolis. A korai életrajz szerzője az, aki latinul is megmagyarázza a szó értelmét, „*Uirginum ciuitas*”,⁸ vagyis szűzek városa. Ez a német Magdeburg, (leányvár) megfelelője. Mindketten megemlékeznek róla, hogy a város I. Ottó idején élte dicső korát. A korai életrajz azt is megjegyzi, hogy ma félig romokban heverő ház; a szász szerzetes azonban művének ezen a helyén ezt a lehangoló megjelölést nem említi meg. Brúnó, aki maga is Magdeburgban tanult, szeretetteljes szavakkal egészíti ki a korai életrajz híradását: I. Ottó az Elba folyó szép partján szép házat emelt Szent Móríc számára.⁹ A korai Adalbert-életrajz szent városnak (*sacræ urbi*) nevezi Magdeburgot. Prágát és Ravennát ez a forrás ugyancsak szent városként említi.¹⁰ Úgy tűnik, az első életrajz szerzője ezt a kifejezést használja a püspöki, érseki székhelyek megnevezésére.

A korai Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt leírják, hogy Vojtěchet Magdeburg érseke, Adalbert bérálta meg, és a saját nevét adta neki. Így lett Vojtěchből Adalbert. Ezt Merseburgi Thietmar krónikája is megerősíti.¹¹ Brúnó mindössze püspökként említi Magdeburg érsekét, Adalbertet (*episcopus*). Közli, hogy Adalbert immár másodszorra kente fel Vojtěchet. Amikor ugyanis az ifjú hazatért Csehországba, édesanyja visszámélt rá, hogy Adalbert már egyszer megkente a fiát a szent olajjal. A német Adalbert, amikor a *poroszok*hoz ment téríteni, áthaladt az ő földjükön, és akkor első ízben kente meg olajjal Vojtěchet.¹² Brúnó a *poroszok* püspökeként említi Adalbertet, Vojtěch bérálóját, noha a német főpap a *ruszok* megtérítésére vállalkozott.

A korai életrajzban és Brúnónál egyaránt szerepel, hogy az ifjú Vojtěch-Adalbert Magdeburg jeles tudósánál, Othrichnál tanult. Brúnó szerint Othrich tiszta emléket a mai napig őrzik Szászországban.¹³ Brúnó egy érdekes nyelvi jelenséget is elbeszél az iskolával kapcsolatban. Othrich iskolájában a tanulók latinul beszéltek, nem mertek „barbár nyelven” megszólalni a tanár előtt. Adalbert egy alkalommal játékkal töltötte el a napot, és amikor olvasni kellett volna a leckét, nem tudott egy szót sem. Erre Othrich verni kezdte Adalbertet, mire a gyerek arra kérte a tanárt: „Hagyj, el fogom olvasni.” És az elbeszélés szerint jól el is olvasta a szöveget. Brúnó hallomás alapján írja le, hogy amikor Othrich Adalbertet megverte, a gyerek három nyelven kért



Michelangelo Palloni Querfurti Brúnó életét ábrázoló festményei (17. század) a Kaunas (Litvánia) melletti Pažaislis monostort díszítik ❖ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pa%C5%BEaishio_ansamblis.Ensemble_of_Pa%C5%BEaishlis.jpg

⁷ Brúnó: Vita Adalberti, 4. fej. hosszabb szerk. 5., rövidebb szerk. 46. „*ad ingenuam Parthenopolim, Theutonum novam metropolim*” VOIGT 1907. 336.

⁸ Vita prior 3. cap. „*sacræ urbi, quæ latine Uirginum civitas, grecæ Parhenopolis uocatur*”

⁹ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 4. cap. rövidebb szerk. 46. „*Ottonum imperator augustus in magnum archipresulatum erexit et, ut hodie cernere est, in pulcro littore Albis fluminis sancto Mauricio pulcherrimam domum prope construxit.*” VOIGT 1907.336.

¹⁰ Vita prior 6. cap. „*sacræ civitatis Prage*”; Vita prior 21. cap. „*iuxta sacram urbem Rauennam*”

¹¹ Thietmar IV. 28.

¹² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 4. cap. hosszabb szerkesztés 5., rövidebb szerk. 46–47. VOIGT 1907. 336.

¹³ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 5. cap. hosszabb szerk. 6., rövidebb szerk. 47. „*cuius memoriale clarum usque nunc intra Saxoniam habetur.*” VOIGT 1907. 337.

kegyelmet: előbb latinul, majd hol szászul, hol szlávul.¹⁴ Ha tehát nem is volt szabad anyanyelven megszólalni az iskolában, Adalbert ismerte ezt a három nyelvet. Brúnó nyilván Magdeburgban élő iskolai hagyományt jegyzett le, a korai életrajzban ez az eset nem szerepel. A korai életrajz szerzője olyan történetet beszél el a szentről, mely Adalbertnek a már gyermekkorban megmutakozó jámborságát szemlélteti. Eszerint Adalbert nem játszott együtt a többi gyerekkel, hanem szabad idejében a vértanúk ereklyéihez sietett, és ott imádkozott.¹⁵

Adalbert, miután tanulmányait befejezte, visszatért Prágába. Miután Thietmar, Prága első püspöke meghalt, 982. február 19-én Adalbertet választották püspökké. A választott püspök ezután Veronába ment, ahol Willigis, Mainz érseke püspökké szentelte, II. Ottó császártól pedig megkapta a püspöki botot. Erre 983. június 3-án került sor. Brúnó szerint I. Ottó kora volt az aranykor (*auraea tempora*), fia II. Ottó elvesztette az *összegyűjtött földkerekséget*.¹⁶ A földkerekség említése a Római Birodalmat idézi, Brúnó felfogásában tehát a német uralkodók nemcsak a német területek urai, hanem egy egyetemes birodalomé. A korai Adalbert-életrajz megemlíti, hogy Ottó a szaracénokkal vívott háborúja után érkezett Veronába. 982. július közepén került sor arra a csatára Dél-Itáliában, melyben II. Ottó seregét a Colonna hegyfoknál tönkreverték az arabok. Ottó, miután kalandos módon megmenekült ellenségei kezéből, Veronába ment, hogy új sereget gyűjtson.¹⁷ A korai Adalbert-életrajz szépíti a szaracénokkal vívott csata kimenetelét: Ottó az ő elmondása szerint győztesként és legyőzöttként (*uictor et uictus*) érkezett Veronába, hogy sereget gyűjtson, és bosszút álljon azért a veszteséért, ami győzelmével együtt járt.¹⁸ A Brúnó féle Adalbert életrajz nem szépíti ennyire a vereséget. Felsorolja azokat a háborúkat, melyeket Ottó viselt, a liuticsok, a lengyelek, a frank király és a szaracénok elleni háborúit. Ezeket vesztes háborúként tünteti föl. A lengyel Mieszko elleni csatában elmondása szerint megaláztatott a németek dölgyössége (*humiliata Theutonum magnanimitas*). A csatát Hodó őrgrof vesztette el, Brúnó azonban ezt a vereséget is általában a *németek* kudarcaként fogja föl. Megemlékezik a szaracénokkal szemben elesett hősről, a haza bíbor virágának, a szőke Germánia ékének nevezi az elesetteket.¹⁹ Amikor II. Ottóval kudarcairól szól, megjegyzi, hogy az ő ideje alatt a németek szokásuk ellenére jártak szerencsétlenül. E megfogalmazás egyrészt mentegeti a kudar-cokat, másrészt Ottóra hárítja a felelősséget, ezen kívül azt sugallja, hogy a németekre általában a győzelem a jellemző.²⁰

Brúnó szeretettel ír hazájáról, Németországról. Ez a remetetestvérekről írt életrajzban is kifejeződik. III. Ottónak bűnéül rója föl, hogy nem akarta látni szülőföldjét, a szeretetreméltó

¹⁴ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 5. cap. hosszabb szerk. 6. (rövidebb szerk 48.) „*Auditoribus enim usus erat lacialiter fari, nec ausus est quisquam coram magistro lingua barbara loqui.*” A három nyelvet ezután a hosszabbik változat sorolja fel: „*Unde admotis uerentibus uirgis primum: Mi domine, garrit. Iam cum increscit dolor qui legem non habet, eodem uerbo nunc Saxo, nunc Sclaus misericordiam clamat.*” VOIGT 1907. 337. Adalbert egyébként tanulótarssal együtt tanul, akit a szöveg *papa* (cap. 3) és *pædagogus* (cap. 5.) kifejezésekkel jelöl. Lásd még GÖRICH 1993. 21.

¹⁵ Vita prior 4. cap. „... *ad sancorum martyrum domicilia confugit.*” Ez utóbbi történet hasonló ahhoz, amit Merseburgi Thietmar a gyermek Querfurti Brúnóról elbeszél.

¹⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 9. cap. hosszabb 8. rövidebb 49. „*collectum orbem amisit*”; „*sensit dormientem aurigam orbis*” VOIGT 1907. 339.

¹⁷ A csata elbeszélését, és a császár kalandos megmenekülés történetét lásd Thietmar III. 20. 21.

¹⁸ Vita prior 8. cap.

¹⁹ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 9. rövidebb szerk. 50. „*Stratus ferro cecidit flos patrię purpureus decor flauę Germanię*” VOIGT 1907. 340.

²⁰ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 10. „*Extra Theutonum consuetudinem pugnantibus eis secutum est omne infortunium.*” Rövidebb szerk. 50. VOIGT 1907. 341.

Germániát.²¹ A Germania földrajzi név használatával egységben láttatja a különböző német törzsek területét. Figyelemre méltó, hogy a Germania nevet olyankor használja, amikor az Alpoktól délre eső térséggel vagy néppel állítja szembe a német területet: szaracénokkal, valamint Rómával.²²

A nyelv összekötő szerepe is megjelenik Brúnónál. A remetetestvérekről szóló írásában a Romuald féle Ravenna melletti remeteközösség két tagjáról elárulja, hogy Ottó nyelvét beszélték.²³ A közös nyelv tehát összetarthatta a németeket Itália földjén. Brúnó tisztelettel említi a német uralkodókat, de nem fukarkodik a bírálatokban sem. II. Ottó feloszlatta a merseburgi püspökséget, keresztények ellen harcol, ahelyett, hogy a pogányok ellen küzdene; III. Ottó elhagyta Németországot; II. Henrik pedig a keresztény lengyel fejedelem ellen folytat háborút, és pogányokkal köt szövetséget ellene. A német törzsek közül a szász hittérítő egyedül a szászokat nevezi meg. A remetetestvérek életrajzában, amikor a sírjuk felett történt csodákról beszél, megemlékezik a „szászok királyának” hadjáratáról, amit arra a földre vezetett. Itt II. Henriknek Vitéz Boleszló elleni háborújáról van szó. Henriket ezen a helyen nem nevezi tehát néven Brúnó. Érthető, hogy királynak mondja, hisz Henrik akkor még nem volt császár. Viszont nem német királyként említi, nem is Germánia uralkodójaként, hanem csak szász királyként. Merseburgi Thietmar, akinél igen hangsúlyos a szász öntudat, szintén a szász királyok közé sorolja Henriket, Thietmar azonban az Ottókat is szász királyoknak tartja. Brúnó úgy tűnik, az Ottóknak egyetemesebb hatalmat tulajdonít. Görich német történész ugyancsak megállapítja, hogy Brúnó politikai gondolkodásának nem áll középpontjában a szász öntudat.²⁴

Csehország

Csehországot elsősorban az Adalbertről szóló életrajzban mutatja be Brúnó. Forrása, a korai Adalbert-életrajz Szklavóniának nevezi Adalbert szülőföldjét, és Germánia részének tekinti.²⁵ Brúnó már pontosabb ismereteket árul el. Adalbertet így említi: „*purpureus flos Bohemicis terris*”,²⁶ vagyis Bohémia földjének bíbor virága. Ő tehát tudja Adalbert szülőföldjének nevét. Később a prágai püspököt is „*Boemiae provinciae episcopus*” (Bohémia tartományának püspöke) megnevezéssel illeti. Ez is mutatja, hogy Brúnó nagyobb tájékozottságot árul el kelet-európai viszonyokban, mint a korai életrajz szerzője.

A korai Adalbert-életrajz hitetleneknek nevezi a szlávokat. Brúnó, amikor Adalbert szüleiéről szól, ennél árnyaltabban fogalmaz. Az apát jóra való embernek mutatja be, aki ugyan segítette a szegényeket, azonban ritkán imádkozott, és elhanyagolta a szemérmességet. Brúnó ezekkel a szavakkal is érzékelteti azt a félig pogány állapotot, ami ebben az időben Csehországot jellemezte. Amikor Adalbert anyjáról ekként ír „*Mater ex claro genere Sclavorum*”,²⁷ anyja a szlávok fényes nemzetségéből való. Őt már imádságos, szemérmes asszonyként mutatja be a szerző. Brúnó nemzeti szemléletére lehet jellemző, hogy fontosnak tartja kiemelni Adalbert előkelő származását, még II. Henrik királlyal való rokonságára is felhívja a figyelmet.²⁸

²¹ Vita quinque fratrum 7. cap. 772. „*Peccatum regis hoc fuit. Terram suae nativitatis delectabilem Germaniam iam nec videre voluit*” VOIGT 1907. 393.

²² GÖRICH 1993. 23.

²³ Brúnó: Vita quinque fratrum 3. cap. 720. „*suae linguae*” VOIGT 1907. 387.

²⁴ GÖRICH 1993. 22.

²⁵ Vita prior 1. cap. „*Est locus in partibus Germanie, diues opibus, praepotens armis ferocibusque uiris, qem incolae Sclavoniam cognomine dicunt. Huius maxima pars infidelitas errore praeventa...*”.

²⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 1. cap. hosszabb szerk. 3. rövidebb szerk. 45. VOIGT 1907. 333.

²⁷ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 1. fej. Rövidebb (45.) és hosszabb szerkesztés (3.) VOIGT 1907. 334.

²⁸ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 1. cap. hosszabb szerk. 3. rövidebb szerk. 45. VOIGT 1907. 334., WENSKUS 1956.

Az első Adalbert-életrajz írója feljegyzi, hogy a keresztelésnél a Vojtěch nevet kapja a gyermek.²⁹ Ez a forrás közli ugyan a szláv személynévet, de nem fordítja azt latinra. Brúnó azonban már megadja a latin fordítást: Vojtěch neve szerint azt jelenti latinul: „*consolatio exercitus*”,³⁰ azaz a sereg vigasztalása. Brúnó más helyeken is elárulja szláv nyelvtudását. Az öt remetetestvér-ről írt művében megírja, hogy a rendtársa, a térítőútra induló Benedek testvér hogyan intette őt a szláv nyelv tanulására.³¹ Ez mindenestre azt mutatja, hogy Brúnó a hazájában, Szászországban, az elbai szláv népek közelében még nem tanult meg szlávul, legalábbis nem a megfelelő szinten.

A korai Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt leírják, hogy Adalbert Magdeburgban végzett tanulmányai után visszatért Prágába. Prágában 973-ban alapított püspökséget II. Boleszláv cseh fejedelem. A püspökség a mainzi érsek fennhatósága alatt állt. A térség korábban a regensburgi püspökséghez tartozott. Valószínű, hogy az önálló cseh püspökség alapításával a veszélyes bajor–cseh szövetséget kívánták gyengíteni. A püspökség életre hívásához bizonyára a quedlinbugi találkozón adott beleegyezést I. Ottó császár, hisz ezen a gyűlésen Boleszláv is megjelent. Prága első püspöke egy Thietmar nevű szász úr volt. (Természetesen nem azonos Merseburg hasonló nevű püspökével.)³² Az életrajz szerint a püspök félelemmel telve halt meg. Ez mély hatással lehetett Adalbertre, aki addig zabolátlan életet élt. Thietmar halála után Adalbertet választották meg utódjául, 982. február 19-én. Brúnó a püspöki feladatot területhez kapcsolja: Adalbertet a föld, a térség püspökévé emelik („*levatur terræ episcopus*”). Jó tulajdonságai mellett azt is megemlíti a szöveg, hogy Adalbert „hazai”, annak a földnek a szülötte (*indigenus*). Ennek abból a szempontból lehet jelentősége, hogy Prága első püspöke szász volt.³³

Az első Adalbert-életrajz szerzője és Brúnó egyaránt leírják a csehek bűneit, melyek Adalbertet Prágában megbotránkoztatták. Az első Adalbert-életrajz háromféle bűnt említ meg: a többnejűséget, a klerikusok házasságát, valamint azt, hogy keresztények foglyait és rabszolgáit zsidó kereskedő vette meg. Itt bizonyára keresztény szolgákról van szó.³⁴ Az első Adalbert-életrajz még egy látomást is elbeszél. Adalbertnek megjelenik Jézus, és közli vele, hogy ismét eladták őt a zsidóknak.³⁵ Krisztus itt azonosítja magát híveivel, hasonlóan Szent Pál jelenéséhez, amit a damaszkuszi úton látott. A Brúnó féle életrajzban is szó esik arról, hogy keresztényeket adnak el zsidóknak, de a látomást nem említi. Őnála nemcsak zsidók, hanem hitszegők is szerepelnek mint vevők: „*perfidii et Iudæis*”. A korai életrajz és Brúnó egyaránt azt emelik ki, hogy Adalbert bűnös nép között, bűnös környezetben él. Merseburgi Thietmar krónikájában is esett szó róla, hogy a zsidók foglalkoztak rabszolga-kereskedelemmel.³⁶ Hogy az eladott emberek hová

²⁹ Vita prior 2. cap. „*in sacri baptismatis lauacro datum est nomen Woietech*.” A keresztelés, névadás, védőszent-választás története szempontjából érdekes, hogy a gyermeket a keresztelőn nem egy korábban élt szent nevének szólítják, hanem „pogány” néven. A korabeli nevezetes emberek közül a magyar Szent István királyt és apját a keresztelő során korábban élt szentről, István első vértanúról nevezték el. A kor más ismert személyiségei közt sok olyat találunk (pl. Konrád, Henrik, Ottó, Mieszko, Vojtěch, stb.), akik nem korábban élt szentek nevét viselték. A keresztnemekhez lásd Bangha 1932. 57.

³⁰ Brúnó 1. cap. hosszabb szerk. 3. rövidebb szerk. 45. Voigt 1907. 334.

³¹ Vita quinque fratrum 5. cap. 722. „*Inter hec admonet, ut linguam Sclavonicam discerem*,” Voigt 1907. 391.

³² Pražák: Cseh- és Morvaország, 2000. 195.

³³ Brúnó 8. cap. hosszabb szerk. 7. rövidebb szerk. 48. Voigt 1907. 338.

³⁴ Vita prior 12. cap. „*Prima et uelut principalis causa propter plures uxores unius uiri; secunda propter detestanda coniugia clericorum; tertia propter captiuos et mancipia christianorum, quos mercator Idæus infelici auro emerat emptosque tot episcopus redimere non potuit*” A cölibátusról lásd pl. Erdő 291–294.

³⁵ Vita prior 12. cap. „*et ecce iterum uendor Iudæis*”

³⁶ Thietmar VI. 54. Másik helyen egy törvényre utal, mely megtiltja, hogy keresztényt pogánynak adjanak el. VI. 2.

kerültek, arról sem az első Adalbert-életrajz, sem Brúnó nem írnak. A szláv rabszolgák közül sokakat Hispániában adtak el az ottani muszlimoknak.³⁷

Brúnó a csehek vétkei között megemlíti egy olyan bűnt is, mely a korai Adalbert-életrajzban nem szerepelt: az ünnepnapokat kevert vallásossággal ünnepelték.³⁸ A fiatal cseh kereszténységben ezek szerint előfordult, hogy a kereszténység más vallással, nyilván a kereszténység előtti pogány hiedelmekkel keveredett. A hittérítő Brúnó maga is tapasztalhatta ezt a jelenséget, leginkább Magyarországon, ezért térhetett ki rá Adalbertről szóló írásában is.

Római tartózkodása után Adalbertnek vissza kell térnie Prágába. Itt újabb szomorú esemény történt. Egy előkelő asszonyt megvádoltak, hogy egy klerikussal házasságtörést követett el. A rokonság behatolt a templomba, hogy megöljék az asszonyt. Adalbert hasztalan próbálta megvédeni őt, az egyik fegyveres fejét vette az asszonynak.³⁹ Az elbeszélésből kiválik, mennyire nagy ereje volt a csehek közt az ősi szokásoknak, hisz kegyetlenül büntették a házasságtörést. A történetben kegyetlennek és szentségtörőnek tűnnek fel az asszony gyilkosai, akik templomban ölnek. Alább látni fogjuk, hogy egy történelmi elmélet szerint talán Adalbert fivéreinek sorsára is kihatással volt ez az eset.

A cseh uralkodó embereire sötét árnyékot vet Adalbert nemzetségének, a Slavnikok legyilkolásának története. Erről a csapásról mindkét életrajzíró megemlékezik. 995-ben, II. Boleszláv fejedelem uralkodásának végén ölték meg a Slavnik család tagjait, Adalbert testvéreit. Várukat, Libicét Szent Vencel ünnepének vigíliáján kezdték ostromolni. A harc másnap, Vencel ünnepén (szeptember 28.) is folytatódott. A várbeliek kérték, hadd ünnepelhessék meg ezt a napot. Az ostromlók azonban gúnyosan azt felelték: Ha a tiétek, Vencel, a miénk Boleszláv! Brúnó ezt a gyilkosságot Szent Vencel megöléséhez hasonlítja. Párhuzamot von Vencel gyilkosa – I. Boleszláv – és II. Boleszláv között.⁴⁰ Adalbert öt testvére közül négyen lelték ott halálukat. Az ötödik testvér, Sobieszlav akkor éppen III. Ottó szolgálatában hadakozott a pogányok ellen, szövetségben Boleszláv lengyel fejedelemmel.⁴¹

A Slavnikok meggyilkolására Pražák cseh történész szerint nem a súlyosan beteg uralkodó adott parancsot, a véres leszámolást kíséretének tagjai kezdeményezhették.⁴² Egy újabb elmélet szerint Adalbert fivéreinek legyilkolása összefüggésben van Adalbertnek azzal a kísérletével, amikor megpróbálta megmenteni a házasságtörő asszonyt. Akik a nő életére törtek, a közbeavatkozó Adalbertet és testvéreit is megfenyegették. Adalbert testvéreinek megölése után a Vršovci (Wrschowitzer) család szerezte meg a Slavnikok birtokait. Az újabb elmélet szerint tehát a Vršovci család tagjai végeztek a Slavnikokkal. II. Boleszláv fejedelem az események ideje alatt súlyos betegen feküdt, nem volt képes megvédelmezni a Slavnikokat, ahogy ez, mint uralkodónak, feladata lett volna. A Vršovci Slavnikoktól elvett birtokait a későbbi cseh fejedelmek sem vették vissza.⁴³

A korai Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt Adalbert franciaországi zarándoklata után írják le, hogy a püspök értesül fivére haláláról. Mivel a libicei mészárlás 995-ben törtét, a püspök pedig 996-ban látogatta meg a francia zarándokhelyeket, könnyen lehet, hogy Adalberthez még

³⁷ GUICHARD–MEOUAK 1995. 878–879., 897–881.

³⁸ Brúnó 11. cap. rövidebb szerk. 12. hosszabb szerk. 51. „*dies festos confusa religione obseruant*” VOIGT 1907. 344.

³⁹ Vita prior 19. cap.; Brúnó 16. cap. hosszabb szerk. 18–19. rövidebb szerk. 55–56. VOIGT 1907. 351.

⁴⁰ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 21. cap. hosszabb szerk. 26–28. rövidebb szerk. 59–60. VOIGT 1907. 359–361.

⁴¹ ENGELBERT 2002. 31. A legidősebb fiú akkor halt meg, amikor Brúnó az életrajzot írta, 1004-ben. Vita Adalberti 22. hosszabb szerk. 28. „*Hec tunc scilicet fuerunt, sed quando digna indigni scribimus, nunc est mortuus gladio frater maximus.*”; VOIGT 1907. 361.

⁴² PRAŽÁK 2000. 200.

⁴³ TREŠTÍK 2007. 13–19. Köszönet M. Wihoda professzornak, aki az elméletet közölte velem, és a cikke figyelmem felhívta.

zarándokútja előtt eljutott a hír fivére meggyilkolásáról. Az életrajzokban azonban nagyobb hatást kelt, ha az eseményről Adalbert Lengyelországban szerez tudomást, és ez befolyásolja őt döntésében, hogy a pogányok közé menjen téríteni.⁴⁴

Brúnó az őt remetetestvérről írt művében is megemlíti Prágát. Elbeszéli, hogy miután megszerezte a pápai engedélyt a hittérítéshez, Regensburgba utazott. Innen Lengyelország felé vezetett volna az útja, hogy csatlakozzék társaihoz, Benedekhez és Jánoshoz, akik Itáliából már előre mentek Lengyelországba, és várták Brúnót, hogy meg hozza a térítéshez szükséges engedélyt. Prágát ekkor a lengyel Vitéz Boleszló tartotta megszállva. Brúnó a német–lengyel háború miatt nem juthatott át lengyel uralom alatt álló területre. Benedek erre maga próbált eljutni Brúnóhoz. Brúnó elbeszélése szerint Benedek sikeresen el is érkezett Prágába. A szövegnek ezen a helyén Brúnó múlt időben ír a cseh főváros dicsőségéről: Prágát *egykor nemes városnak* nevezi.⁴⁵ Tisztelettel szól a csehek vértanú fejedelméről, Vencelről, és a föld királyának (*rex eius terræ*) címzi őt. Felrója a csehek bűnének, hogy Adalbert püspököt a város elhagyására kényszeríthették, és felrója Adalbert fivéreinek meggyilkolását. Azt a földet vétkes Csehországnak (*sontem Boemiam*) nevezi. Brúnó szemléletére jellemző, hogy az ezt követő csehországi eseményekben isteni bűntetést lát: a csehek egymás ellen fordulnak, országukat polgárháború sújtja. Miközben Brúnó Regensburgban, Benedek Prágában időzött, csak kis távolság választotta el őket egymástól. A Prágát megszállva tartó lengyel fejedelem, Vitéz Boleszló nem engedte meg Benedeknek, hogy folytassa útját a német területek felé, így Benedeknek vissza kellett fordulnia.⁴⁶

Adalbert és Szent Vencel természetesen tiszteletre méltó alakok Brúnó művében, ugyanígy előnyös színben tűnnek fel Adalbert rokonai. A cseheket, a prágaiakat azonban bűnös, barbár népekként ábrázolja mind a korai életrajz szerzője, mind Brúnó. A cseh Boleslavot és embereit különösen rossz színben tünteti fel a szász életrajzíró.

Itália, Róma

Brúnó maga is járt Itáliában, saját élménye is benne lehet tehát abban, amit erről a vidékről, az itteni emberekről ír. Adalbertről írt művében először akkor kerül szóba Itália, amikor Adalbert - immár megválasztott püspökként - Prágából Veronába utazik, hogy Ottó császártól megkapja a püspöki kinevezést. Itáliát aranylombozatúnak nevezi (*auricoram Italiam*).⁴⁷ Veronáról is költői szavakkal emlékezik: a város a birodalom bejáratánál emeli fel szép fejét.⁴⁸ Amikor a kiábrándult Adalbert otthagyta a prágai püspökségét, útnak indult, hogy az Úr sírjához zarándokoljon. Az első Adalbert-életrajz beszámol arról, hogy Adalbert Monte Cassino hegyén, a bencés apátságban időzött. Amikor azonban azt várták tőle, hogy mint püspök, szentelje fel a helyi templomokat, továbbállt.⁴⁹ Brúnónál nem szerepel, hogy templomok felszentelését kérték volna tőle. Brúnó szerint a montecassinói apát és a szerzetesek arra intik Adalbertet, hogy ne vándoroljon haszon-talanul, hanem maradjon helyben. Adalbert ezután fordul a tiszteletre méltó Nilus remetéhez. Nilus tanácsára határozza el, hogy belép a római Szent Elek és Bonifác-monostorba.⁵⁰

Adalbert tehát Rómába indult. A korai életrajz szerzője és Brúnó egyaránt dicsérő szavak-

⁴⁴ ENGELBERT 2002. 31. 36. 59.j.

⁴⁵ Vita quinq̃e fratrum, 11. cap. 727. „quondam nobilem Pragam” VOIGT 1907. 404.

⁴⁶ Brúnó: Vita quinque fratrum 11. cap. 727–728., VOIGT 1907. 403–406.

⁴⁷ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 9. cap. hosszabb szerk. 7. (rövidebb szerk. 49.) VOIGT 1907. 339.

⁴⁸ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 9. cap. „in fauce regni pulcre lauat caput.” hosszabb szerk. 7–8. (rövidebb szerk. 49.) VOIGT 1907. 339.

⁴⁹ Vita prior 14. 15. cap. A császári változatban és a római változatban is szerepel Adalbert mérges kifakadása, melyet a kérés kivált belőle: Embernek gondolsz vagy számárnak? A montecassinói változatból ez a kifakadás kimarad. Lásd Fried 2002. 246. Brúnónál sem szerepel a kifakadás, hiszen itt az sincs meg, hogy templomok

kal emlékeznek meg Rómáról. Az első Adalbert-életrajz arról is beszámol, hogy Rómába érve Adalbert kérdezősködik, hogy melyik monostornak áll az élén Leó apát. A nép pedig elvezeti őt a Szent Elek és Bonifác monostorhoz.⁵¹ Az első Adalbert-életrajz beszámolója tehát jó benyomást kelt a római népről, akik udvariasan elkalauzolják az idegent. A Brúnó féle életrajzban ez a jelenet nem olvasható. Megemlítendő, hogy Brúnó rokonának, a szintén száz Merseburgi Thietmarnak a krónikája korántsem mutatja vendégszeretőnek a rómaiakat.⁵²

Itáliával kapcsolatban Brúnó megjegyzi, hogy sokan megbetegszenek és meghalnak ott Ottó emberei közül. Annak, hogy Pereum mocsaraiból hittérítő útra indulnak, egyik oka szintén az ottani egészségtelen levegő volt. A németek számára veszélyes éghajlatról Thietmar is megemlékezik.⁵³ Ottó álmát, az egykori Római Birodalom újrálesztését rosszállással szemléli Brúnó. Az antik Rómát megvető szavakkal illeti. Ottó a „megvénült Róma halott dicsőségét” próbálja hiábavaló munkával felújítani.⁵⁴ Merseburgi Thietmar szintén idegenkedve szemléli a római birodalom felújításának kísérletét.⁵⁵ A remetetestvérekről írt művében Brúnó Romulus városának nevezi Rómát, ami a testvérgyilkosságra utalhat. Elismeri az itteni vidék szépségét, de ezt házasságtörő szépségnek minősíti, hisz elcsábította hazájából Ottó császárt.⁵⁶ A római népet hátrányos színben tünteti fel. A rómaiak állítása szerint ujjongva fogadják Ottó érkezését, de nem őszinte örömmel. Brúnó hálátlannak (*ingrati*) nevezi a rómaiakat, akik rosszal fizetnek Ottónak, pedig ő jót akart nekik. Elítéli az Ottó ellenes lázadásukat.⁵⁷ Mindez Róma akkori *népére* vonatkoztatható. Más helyen Brúnó tisztelettel ír Róma városáról. Mártírok anyjának, apostolok urának, arany Rómának nevezi. Helyteleníti, hogy Ottó a város ellen vonul, és így Szent Péter ellen vétkezik. A tisztelet azonban inkább a vallási központnak szól. Politikai szempontból nem tulajdonít fontosságot Rómának. Míg az első Adalbert-életrajz a világ fejének címzi Rómát (*caput mundi*), addig Brúnó ezt az elnevezést nem Rómára használja, hanem III. Ottó császárra.⁵⁸ Görich után ellentmondást fedezhetünk fel Róma értékelésében. Brúnó menti a római felkelést, mint Róma vallási szerepének jogos védelmét. Ezzel szemben igazságtalannak tartja a rómaiakat, *superbia*-ra, gögre vezeti vissza az Ottó elleni felkelést, és kétségtelenül elítéli azt. Rómában egyfelől szent Péter városát látja, amit nem szabad világi uralkodónak alávetni. Másfelől azt is elismeri, hogy Róma engedelmisséggel tartozik a császárnak.⁵⁹ Ottót nem nevezi római császárnak. Amikor császárrá választását leírja, kihagyja belőle a római akklamációt, amit viszont az első Adalbert-életrajz leír.⁶⁰ A pápaválasztásnál az első Adalbert-életrajz szerint

felszentelést kérnék tőle. Brúnó: Vita Adalberti 13. cap. rövidebb szerk. 53. hosszabb szerk. 15–16. VOIGT 1907. 347–348.

⁵⁰ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 13. cap. rövidebb szerk. 53. hosszabb szerk. 15–16. VOIGT 1907. 347–348.

⁵¹ Vita prior 16. cap.

⁵² Thietmar VII. 2. „*Multae sunt, pro dolor! in Romania atque in Longobardia insidiae. Cunctis huc advenientibus exigua patet caritas; omne, quod ibi hospites exigunt, venale est, ec hoc cum dolo, multique toxico hic pereunt adhibio.*”

⁵³ Thietmar VII.2. II. Henrikről, miután átkelt az Alpokon a német oldalra, így ír: „*nostrae regionis addidit serenitas, quia aeris huius et habitatorum qualitates nostris non concordant partibus.*”

⁵⁴ Vita quinque fratrum 7. 722. „*inveteratae Romae mortuum decorem renovare supervacuo labore insistit.*” VOIGT 1907. 393.

⁵⁵ Thietmar IV. 47.

⁵⁶ Vita quinque fratrum 7. cap. 722. „*verum Romulea tellus, suorum karorum pasta, adultera pulchritudine adhuc melius placet.*” VOIGT 1907. 393.

⁵⁷ WENSKUS 1956. 116.; Vita quinque fratrum. 2. cap. 718. „*falso gaudio, sed magno tripudio*” VOIGT 1907. 382.; Vita quinque fratrum 3. 7. cap. 720. 723. VOIGT 1907. 387. 394.

⁵⁸ WENSKUS 1956. 107–108. Vita prior 16. cap. Brúnó: Vita Adalberti 18. cap. „*optatum diu caput Latine terrę ostendit*” Hosszabb szerk. 23., rövidebb szerk. 23.; VOIGT 1907. 355.; GÖRICH 1993. 29.

⁵⁹ GÖRICH 1993. 40.

a római előkelők és a király választják a pápát, Brúnó azonban csak a király szerepét említi.⁶¹

Adalbert római tartózkodása során elismerően szól a latin tudósokról, a görögökhöz hasonló harcosoknak nevezve őket.⁶² Az itáliaiak körül előnyös színben tűnik föl Leó, III. Ottó káplánja, Vercelli későbbi püspöke: ő az, aki megmagyarázza Adalbert álmát, mely közelgő vértanúságát előrejelzi. Brúnó Szentlélektől megérintett idegennek nevezi az álom megfejtőjét.⁶³

Görögök

Névtelen és nevesített görögök egyaránt szerepelnek Brúnó műveiben. Adalbertől írt életrajzaiban egy görög hajó menti meg II. Ottó császár életét, amikor a császár elvesztette a szaracénok elleni csatát, és a tengerbe vetette magát.⁶⁴ Az életrajz tekintélyes görög hősnője Theophanu, II. Ottó felesége. A szász író a császárnét okolja a szaracénoktól elszenvedett vereségért: a csatavesztés után Ottó szégyelli magát, amiért asszonyra hallgatott.⁶⁵ Az első Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt tisztelettel szólnak Theophanu császárnéről, aki II. Ottó özvegye, III. Ottó anyja.⁶⁶ Brúnó azt is megjegyzi, hogy a császárné férje bűnéért vezekel. Ez a bűn a Szent Lőrinc tiszteletére szentelt merseburgi püspökség feloszlatása volt. Brúnó azt is megemlíti, hogy II. Henrik újból életre hívta a püspökséget. Amikor tehát az életrajzot írta, az újraalapítás már végbement. Amikor Adalbert első prágai csalódása után Jeruzsálembé akar zarándokolni, és átutazik Rómán, Theophanu kéri őt, hogy imádkozzék férjéért.⁶⁷ Az a felfogás, miszerint a nőnek vezekelnie kell a férjéért, Merseburgi Thietmárnál is megjelenik.⁶⁸

Az Adalbert életrajz másik fontos görög szereplője Szent Nílus remete, Az első Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt megemlíti, hogy Adalbert találkozott vele. Az első Adalbert-életrajzban Nílus azt mondja magáról: ruháján és szakállán is látszik, hogy nem helybéli, hanem görög.⁶⁹ Ez az állítás példázza, hogy a görög egyházi személyeknek más öltözkűk és szakállviseletük volt, mint az itáliaiaknak.⁷⁰ Nílus Brúnó szövegében is görögnek vallja magát, ám viseletéről ott nem esik szó. A görög bölcs azt javasolja a latin kultúrájú Adalbertnek, menjen inkább a latin szerzetesek közösségébe. Az embernek eszerint saját házanépének közösségét kell keresnie, az ő szokásukat kell gyakorolnia. Eszünkbe juthatnak itt Szent István Intelmei: „Mely görög kormányozta a latinokat görög módra, avagy mely latin kormányozta a görögöket latin módra? Semejlik.”⁷¹ Nílus tanácsára Adalbert visszatér Rómába, hogy felkeresse azt a monostort, melyet Nílus

⁶⁰ WENSKUS 1956. 117.

⁶¹ WENSKUS 1956. 124.

⁶² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 17. rövidebb szerk. 56. hosszabb szerk. 19–20. „Greci, inquam, optimi ueniunt, Latini similes militarunt” VOIGT 1907. 352.

⁶³ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 20. rövidebb szerk. 58. hosszabb szerk. 25–26. „Ibi nocte sopora parum molli lecto requiescens, uite sue desiderabilem terminum aspexit, quamuis ipse non nosset quid sibi somnium uellet, donec tactus Spiritu alienigena hoc reuelauit.” Később néven is nevezi: „Leo, palatii episcopus”. 999-től 1026-ig Vercelli püspöke. Lásd S. Adalberti Vita altera, 26. 122. jegyzet.; VOIGT 1907. 358.

⁶⁴ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap., rövidebb szerk 50. hosszabb szerk. 10. VOIGT 1907. 341.

⁶⁵ WENSKUS 1956. 127. 240. j. BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 9., rövidebb szerk. 50. „tandem pudet quia mulierem audivit, tandem sero penitet, quia infantilia consilia secutus, sententias maiorem proiecit.”

⁶⁶ Vita prior 14. cap.

⁶⁷ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 12. cap. VOIGT 1907. 347.

⁶⁸ Thietmar I. 21. Ír Mathildnak, I. Henrik özvegyének jótetteiről, ennek kapcsán más özvegyekről is szól. II. 40. Judit, I. Henrik bajor herceg özvegye, könnyekkel és alamizsnával igyekszik férje bűnéért engesztelni.

⁶⁹ Vita prior 15. cap. „Etenim ut iste habitus et barbę pili testantur, non indigena sed homo Gręcus sum”

⁷⁰ A keleti klerikusok hosszú szakállt hordtak, a kereszténység előtti közel-keleti hagyományt követve. A nyugati szerzetesek és papok azonban a római szokást követték, és szakálltalanok voltak. Hundsichler. 1980. 1490–1491.

barátja, Leó apát vezet.⁷² A Szent Elek és Bonifác monostorba görög szerzetesek is bejáratosak voltak. Adalbert római tartózkodása kapcsán is szó esik a monostorba látogató derék görögökről.⁷³

A görög nyelv az öt remetéről szóló írásban is megjelenik. Amikor a remeték halálának idejéről van szó, a napot egyrészt Szent Márton halálának, másrészt Szent Mennas halálának napjaként határozza meg a szerző. Mennasról annyit mond, hogy görögül hallatlanul csodásan beszélt.⁷⁴

Nyugat

Amikor Brúnó Adalbertről szóló művében megemlékezik II. Ottó császár kudarcairól, szól a *karoling frankok* (*Karolinis Francs*) elleni harcáról is. Elítéli a keresztények elleni háborút, és vereséggént írja le Ottó hadjáratát.⁷⁵ Ezt a háborút egyébként Lothar frank királlyal (954–986) szemben vívta a német császár, 978-ban. Brúnó vereséggént állítja be a hadjáratot, Merseburgi Thietmar szerint azonban Ottó győztesen tért vissza Párizs alól.⁷⁶

Querfurti Brúnó művében Adalbert nyugati zarándokútja kapcsán is előkerül a francia térség. Megtudhatjuk, hogy minután Prágában botrányos módon megöltek egy asszonyt, Adalbert ismét elhagyta püspöki székhelyét, és Rómába távozott. Annyit sikerült elérnie, hogy ha nem fogadják őt vissza övéi Prágában, térítőpüspökként működhet a pogányok között. Rómából Adalbert az Alpokon túlra zarándokolt, és szentek ereklyéit kereste fel. Meglátogatta Szent Márton földi maradványait Tours-ban, Szent Dénes ereklyéit Párizsban, Szent Benedekét Floriacumban (Fleury).⁷⁷ Sem az első Adalbert-életrajz, sem Brúnó nem említik meg, hogy ezek a városok Franciaországban vannak. Előadásukból mégis kitűnik, hogy ez a térség igen gazdag volt híres szentek földi maradványaiban. Merseburgi Thietmar is feljegyezte krónikájában, hogy a nyugati rész szentek ereklyéiben bővelkedik.⁷⁸ Figyelemre méltó, hogy a leírás szerint Adalbert nem ejtette útba a cluny-i monostort. Sem az első Adalbert-életrajz, sem Brúnó nem emlékezik meg Clunyról. Meglehet, hogy az ő lelkiségüktől idegen volt a clunyi szellemiség.⁷⁹

Magyarok

Miután Brúnó elbeszéli Adalbert visszatérését Rómából Prágába, és előadja a megvádolt asszony megölésének történetét, Adalberttel kapcsolatban egy magyar vonatkozású ismeretet is megoszt olvasóival. „Azt sem szabad elhallgatni, hogy olykor követeit küldte, olykor pedig saját

⁷¹ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 13. cap., rövidebb szerk 15.; „Ast, inquit, homo ego sum Grecus; melius conueniunt cum quibus hec agas monachi Latini.” (Hosszabb szerk 53. melius conueniunt tibi...) VOIGT 1907. 348.; Szent István király intelmei Imre herceghez. Ford.: Kurcz Ágnes. In Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Budapest 1999. 54.

⁷² Vita prior 15. cap.

⁷³ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 17. cap. hosszabb szerk. 19., rövidebb szerk. 56. „Greci, inquam, optimi ueiunt” VOIGT 1907. 352.

⁷⁴ Vita quinque fratrum 31. cap. 737. VOIGT 1907. 431–432.

⁷⁵ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 9. rövidebb szerk. 50. VOIGT 1907. 340.

⁷⁶ Thietmar III. 8.

⁷⁷ Vita prior 25. cap. A Vita prior császári változata megemlíti, hogy Szent Benedek teste Fleury-ben nyugszik, és a *mi hitvallónknak* nevezi Benedeket: „Nec preteriit Floriacum, qui beatissimum corpus confessoris nostri et patris Benedicti suo collocare meruit;” (A. Redactio imperialis vel Ottoniana. Karwasinska 37.) Az aventinusi változat nyíltan nem mondja ki, hogy Benedek teste Fleury-ben nyugodna: „Viserat enim hoc tempore Turoniam et Floriacum, et post uenerabilimi senis Martini semperque iuuenis Benedicti, duorum patrum, dulces confabulationes regreditur ad imperiale domicilium.” (B. Redactio Aventiniensis altera. Karwasinska 63.) A monte cassino-i változatban csak arról van szó, hogy meglátogatott Tours-t és Fleury-t. Szent Benedekről itt egyáltalán nincsen szó. „Viserat etiam hoc tempore Turiniam et Floriacum, et post tam uenerabilium duorum locorum usitationem regreditur ad imperiale domicilium.” (C. Redactio Cassinensis. Karwasinska 81.) Lásd

maga ment a közelben elhelyezkedő magyarokhoz, s miután kissé eltávolította őket a bűntől, a kereszténység árnyékát nyomta rájuk.”⁸⁰ Ebből a megfogalmazásból kitűnik, hogy Prága püspöke nem ért el látványos hittérítői eredményeket a magyarok között. Pontosan azt sem tudjuk meg a híradásból, mikor járt Magyarországon Adalbert. Brúnó leírása alapján Adalbert a prágai kiábrándító eset után újra Rómába utazott.⁸¹ Elképzelhető, hogy a fent említett magyarországi látogatások Adalbert második prágai tartózkodása során történtek meg.

Brúnó Adalbert életrajzának rövidebb változatában további magyar vonatkozású részt is közöl. Miután a prágaiak elutasítják püspöküket, Adalbert térítő útra készül a pogányok közé. Üzenetet küld a magyar fejedelem udvarában tartózkodó tanítójához, Radlához, hogy siessen hozzá. Radla azonban nem csatlakozott Adalbert hittérítő vállalkozásához.⁸² Ebben a részben Brúnó senior magnus-nak nevezi a magyar fejedelmet. Művében más hatalmasságokat is a senior címen említ. Az országot elmondása szerint igazából nem a fejedelem, hanem felesége kormányozza, ő térítette keresztény hitre az országot. Brúnó szerint azonban a barbárságnál is rosszabb kezd lenni ez a bágyadt kereszténység. Itt ismét azzal a jelenséggel találkozunk, melyet a csehországi viszonyok jellemzésénél is láttunk. A fiatal kereszténység pogány elemekkel keveredik, a buzgó térítő pedig helyteleníti ezt.⁸³ Figyelemre méltó, hogy Brúnó nem említi meg sem a magyar fejedelemnek, sem a feleségének a nevét. Más közel kortárs nyugati történetíróknál, így a burgundiai Radulfus Glabernél, az aquitániai Chabannes-i Adémarnál szerepel a magyar uralkodó neve.⁸⁴ Merseburgi Thietmar nemcsak a fejedelemnek, de a fejedelem feleségének nevét is tudja. Márpedig semmi adat nincs rá, hogy ők jártak volna Magyarországon. Brúnó járt hazánkban, valami miatt mégsem jegyzi fel az uralkodópár nevét. Ahogy a fejedelemasszony határozottságát, erejét leírja, az egybevág azzal, ahogy Thietmar jellemzi Deuvix (Géza) feleségét, Belekneginit. Thietmar krónikája és Szent István legendái azonban a fejedelmet is erőskezü uralkodónak ábrázolják. Elképzelhető, hogy a fejedelem egészsége ekkorra már megrendült, és határozott felesége irányította helyette az országot.⁸⁵ Abban, ahogy a fejedelemasszony uralma alatti kereszténységet jellemzi, Wenskus német kutató Brúnónak a női uralommal szembeni elutasítását érzi.⁸⁶ A magyarországi kereszténység bágyadt volta megint csak emlékeztet arra, ahogy Thietmar Deuvix vallásosságát leírja.

Fried 2002. 252. Rómában és Montecassinóban vitatták a Fleury-ben levő Benedek-ereklyék valódiságát. Így érthető, hogy ezek a változatok nem szólnak róla, hogy Szent Benedek teste Fleury-ben nyugodna. Az Alpoktól északra azonban nem kételkedtek abban, hogy Fleury-ben valóban Benedek ereklyéi nyugszanak. Noger, Lüttich későbbi püspöke eredetileg St. Gallen-i szerzetes volt. Fried ezen érveket is felhasználja annak igazolására, hogy a Vita prior változatai közül a császári szerkesztés (A) készülhetett először. Lásd FRIED 2002. 252. Hogy Párizsba is elmegy, ahol Szent Dénes nyugszik, az a Brúnó-féle életrajzban szerepel. Brúnó 19. cap.

⁷⁸ Thietmar IV. 14.

⁷⁹ ENGELBERT 2002. 33.

⁸⁰ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 16. cap. Hosszabb szerk. 19. ÁKÍF 81.

⁸¹ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 17. cap., hosszabb szerk. 19., rövidebb szerk. 56.

⁸² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 23. cap., Rövidebb szerk. 61.

⁸³ BRÚNÓ: Vita Adalberti. rövidebb szerkesztés 23. cap. (61.) Persze az is elképzelhető, hogy amikor Saroltnak, az erdélyi fejedelem lányának befolyása érvényesült, bizánci elemekkel keveredett Magyarországon a nyugati kereszténység, és ez váltotta ki Brúnó nemtetszését. Ebben a korban azonban békésen megfér egymás mellett a keleti és a nyugati kereszténység. A római Szent Elek és Bonifác bencés monostorba bizánci szerzetesek is bejáratosak voltak, márpedig abban a rendházban Adalbert és maga Brúnó is megfordult. Theophanu császárné szintén görög volt. Így valószínűbb, hogy Sarolt befolyása idején inkább pogány elemekkel keveredett a magyarországi kereszténység.

⁸⁴ Adémar: a magyar király Guoz, a keresztségekben nyeri az István nevet. Chabannes-i Adémar 167. 520. j.

⁸⁵ KRISTÓ 2001. 29. 35–37.

⁸⁶ WENSKUS 1956. 127. 240. j.

Brúnó két helyen is megemlékezik a fekete magyarokról. Egy ízben a remetetestvérekről szóló művében, másodszer a Henrik királyhoz írt levelében. Az előbbi helyen elárulja, hogy hajóval utazik hozzájuk keleti irányba. Német szakirodalomban találkozunk azzal a nézettel, hogy a fekete magyarok a székelyekkel azonosak. A Székelyföldre azonban aligha juthatott volna el Brúnó hajóval. Valószínűbb az az elmélet, miszerint a fekete magyarok az ország déli részén laktak. Ide Brúnó valóban eljuthatott Regensburgból a Dunán lefelé hajózva. Szent István nagyobbik legendája szintén arról ad hírt, hogy Bonifác az ország alsó részeiben térített, amikor megsebesült, és Asztrik atyának volt az utóda a Vas hegyi apátságban, tehát Pécsváradon. Brúnó a remeték életrajzában és a királyhoz írt levelben is elpanaszolja, hogy nem ért el sikert a magyarok közti igehirdetése. A Henrikhez írt levelének végén azonban a következőkről számol be: „Hallottam a fekete magyarokról is, akikhez Szent Péter első követsége ment – mely sohasem jár hiába –, hogy megtérve keresztényé lettek, jóllehet a mieink – Isten bocsássa meg ezt – némelyeket nagy bűnnel megvakítottak.”⁸⁷ A térítés erőszakkal történt, és Brúnó ellenzi ezt. Amikor Brúnó a levelét írta, 1008–1009-re, a térítésnek már végbe kellett mennie. Chabannes-i Adémar francia szerzetes arról számol be, hogy Szent István háborúban meghódítja a Fekete Magyarországot, és „kiérdemelte részint erővel, részint pedig félelem és szeretet révén azt a földet az igazság hitére téríteni.”⁸⁸ Ezt a népcsoportot tehát részben erőszakkal térítették keresztény hitre, 1008–1009 körül. A fekete magyarok megtérítése minden bizonnyal összekapcsolódik a pécsi püspökség alapításával. Az alapító okirat szerint a püspökség létrehozásánál Azo, pápai legátus is jelen volt. Amikor Brúnó Szent Péter küldöttségéről ír, mely a fekete magyarok közé ment, minden bizonnyal Azo tevékenységét értheti alatta. A pécsi püspökség alapítólevelét 1009. augusztus 23-án állították ki. Az alapítás előkészületei, a térség megtérítése nyilván korábban ment végbe.⁸⁹

Magyar szempontból különös, hogy Brúnó egyáltalán nem említi meg Szent István királyt. Ez annál is meglepőbb, hisz más közép-európai uralkodókat név szerint is megnevez, de legalább is megemlíti a címüket. Név szerint említette a cseh Vencelt és a cseh Boleszláv fejedelmeket. Vencelnek még a megtisztelő *király* címet is megadta. A lengyel Boleszlót bevallása szerint jobban szerette, mint az életét. A rusz Vlagyimirnak, ha nem is jegyezte föl a nevét, de *senior Ruzorum*ként őt is megemlíttette, és rokonszenves képet festett róla. Géza fejedelmet, ha nem is név szerint, de mint seniort, őt is megemlíttette, feleségéről úgy szintén írt. Ehhez képest István királynak nemhogy a nevét nem jegyezte föl, de a címét sem említi, a magyar király alakjának nyoma sincs Brúnó műveiben. Amikor a fekete magyarok térítéséről ír, akkor is csak Szent Péter küldöttségét említi, a magyar királyról hallgat. Ha Magyarországra érkezett egy térítőpüspök, aki magától a pápától kapott felhatalmazást, lehetséges, hogy ne fogadta volna a magyar király? Vajon nézeteltérés lehetett Szent István és a hittérítő Szent Brúnó között? A kérdésekre adatok híján csak feltételezésekkel lehet felelni.

⁸⁷ Querfurti Brúnó levele. Diplomata 46. ÁKÍF 91.

⁸⁸ Chabannes-i Adémar 168–169.

⁸⁹ KRISTÓ 1985. 11–17. Kristó a kabarokkal azonosítja a fekete magyarokat, és elfogadja, hogy valóban sötétebb bőrszínűk lehetett. Tóth Sándor László szerint „a fekete–fehér kettősség a nyugati és keleti részre osztást jelenthet”, a fekete magyarok a Dunától keletre, a Kárpát-medence keleti felében laktak. Szerinte a fehér magyar törzsek voltak az előkelőbbek, ők lakhattak nyugatabbra, egyikük lehetett a fejedelmi törzs. Hogy a fekete magyarok sötét bőrűek lettek volna, Tóth Sándor nem tartja valószínűnek, hisz ezt a Magyarországtól távol élő Adémar jegyzi föl, Brúnó, aki járt a fekete magyarok között, bőrszínükről mit sem ír. A 14. századi Descriptio Europæ Orientalis is fekete bőrszínűnek tudja a magyarokat. Tóth 1997. 81–94., 87–88.; Tóth 1987. 23–29.; BALOGH 2009. 31–45. Koszta László Kristó Gyula elméletére építve úgy véli, a pécsi püspökség védőszentjéül azért választották éppen Szent Pétert, mert Querfurti Brúnó korábban azon a területen Szent

A remetéről szóló életrajzban további magyar vonatkozást is találunk. Brúnó megemlékezik benne egy lengyelországi magyar szerzetesről is. Amikor a remeték sírja fölött történt csodákról beszél, megemlíti egy novíciust, aki magyar földről érkezett.⁹⁰ Az illető fényességet látott a templom fölött és hozsannaékeket hallott. Az elbeszélés azt bizonyítja, hogy Magyarországról is érkezett szerzetes a lengyelek földjére, noha ekkor még Magyarországon is fiatal volt a kereszténység.

Lengyelország

Lengyelország főképp a lengyel uralkodók és a lengyelországi remeték kapcsán kap helyet Brúnó írásaiban. Amikor az Adalbertől szóló életrajzban felsorolja, milyen csapások érték a Német Birodalmat a merseburgi püspökség feloszlatása miatt, megemlíti Mieszko fejedelem hadi sikerét a németek felett. Leírása szerint a lengyel uralkodó csellel győzte le Hodót, a német örgrófot (*arte uicit*). Ez a győzelem egyébként 972-ben történt, Mieszko fivére mért vereséget a német hadakra.⁹¹ Mieszkót dux-nak, hercegnek címzi Brúnó.⁹²

A lengyelek leginkább Boleszló fejedelem révén szerepelnek Brúnó műveiben. Az Adalbertől írt életrajzban Boleszló segíti Adalbert térítő útját. Még harcosokat is ad mellé, akik azonban már nem lépnek vele a poroszok földjére. A remetetestvérekről szóló írásában szintén helyet kap Boleszló. Amikor Benedek remete elhatározza, hogy megkeresi Brúnót, a Prágát megszállva tartó lengyel fejedelem nem engedi őt tovább. Boleszló útiköltséget is ad Benedeknek, később ez a kincs okozza a remeték vesztét. Leginkább a II. Henrikhez írt levélből fejeződik ki az a szeretet, amit Brúnó Boleszló iránt érzett: „úgy szeretem őt, mint a saját lelkemet, és jobban, mint az életemet.”⁹³ Az Adalbertől írt életrajz első változatában Brúnó dux-nak, hercegnek címzi Boleszlót. A második változatban a dux szó mellett megjelenik egy olyan cím is, mely a lengyel uralkodó függetlenségére utal: amikor Adalbert a poroszok előtt beszél, és megemlíti Boleszlót, Brúnó a „*princeps christianissimus dominus*” szavakat adja Adalbert szájába. Brúnó ezzel a megfogalmazással azt a benyomást kelti, hogy a poroszok közti térítés a német uralkodótól függetlenül történik. A II. Henrikhez írt levélben Boleszlóra és Henrikre egyaránt használja a *senior* megjelölést. Ezzel mintegy azt érezteti, hogy egyenrangú uralkodókról van szó, Henrik köthet szövetséget a lengyel fejedelemmel.⁹⁴

Adalbert életrajzaiból a lengyelországi hittérítésbe is bepillantást nyerhetünk. Az első életrajz (*Vita prior*) szerint, amikor Adalbert útra kel a poroszok földé felé, Boleszló fejedelem hajót, valamint harminc harcost ad Adalbert mellé, hogy békében utazhasson. Adalbert Gdańskban – tehát még lengyel földön – sokakat megkeresztel, és misét mutat be.⁹⁵ Brúnó egy keveset vál-

Péter nevében hirdette az Evangéliumot. KOSZTA 2007. 62–63. Fekete és fehér magyarokról lásd Tóth Sándor László írását jelen számunkban.

⁹⁰ Vita quinque fratrum 29. cap. 736. „Ungrorum de terra veniens quidam novicius”. VOIGT 1907. 430. PRAŽAK 1980. 393–408. KOSZTA 2008. 42–55.

⁹¹ Az Odera partján levő Cedynia (Zehden) mellett volt a csata, 972-ben, Keresztelő Szent János napján. Mieszko fivére, Czibor (Cidebur) győzte le Hodo-t, a Keleti Örgrófság örgrófját és Walbecki Siegfriedet. Az akkor még nőtlen Siegfried lesz később Merseburgi Thietmar apja. SROKA 2000. 173–189., 177. Thietmar II. 29.

⁹² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 8. rövidebb szerk. 50. „dux eorum Misico” VOIGT 1907. 340.

⁹³ Brúnó levele 47. „Certe diligo eum ut animam meam, et plus quam vitam meam” VOIGT 1907. 440.

⁹⁴ FRIED 1989. 77. 78. ; Mi senior – II. Henrik, senioreme Boleszlawm Brúnó levele 46–47.

⁹⁵ Vita prior (Canaparius) 27. cap. „Dux vero, cognita voluntate eius, dat ei navem, et ipsam pro pace itineris terdeno milite armat. Ipse vero adiit primo urbem Gyddanyzc, quam ducis latissima regna dirimentem confinia tangunt. Ibi, divina misericordia adventum eius prosperante, baptizabantur hominum multæ catervæ. Ibi, missarum sollempnia celebrans Patri immolat Christum, cui non post multos illos dies se ipsum pro hostia fuerat oblaturus.”

toztat a Vita prior fenti elbeszélésén. Brúnó szerint Adalbert Gniezno vidékén mutat be misét, ott keresztel meg sokakat, és ezután kap harcosokat a fejedelemtől.⁹⁶ Mindkét életrajzváltozat beszámol arról, hogy Adalbert a poroszok földjére hajózik, ám a partraszállás után otthagyja őt a katonai kíséret. A poroszok közti vállalkozást megelőző lengyelországi keresztelés figyelemre-méltó. Levonhatjuk belőle azt a következtetést, hogy évtizedekkel Mieszko megkeresztelkedése (966) után sokan még keresztetlenek voltak Boleszló birodalmának távolabbi részén. A források ellentmondanak egymásnak abban, hogy Adalbert Gdnaskban – az északi kikötővárosban –, vagy délebbre, Gnieznóban keresztelt-e. Egy értelmezés szerint északra vezető útja során előbb Gnieznóba jutott el, majd a Visztulán fölfelé hajózva érkezett Gdańskba.⁹⁷ Valószínűbb, hogy az ország távolabbi részén történt a nagyszámú nép keresztelése.

További kérdés: vajon erőszakos ráhatásra járultak-e hozzá a keresztelendők? Eszünkbe juthat Szent Gellért nagyobbik legendája, mely szerint az ispánok kísérték a tömeget, hogy megkeresztelkedjenek. Utalhatunk az Orosz Óskrónikára, mely szerint Vlagyimir a Dnyeperben kereszteltette meg Kijev népét. A korai Adalbert életrajz (Vita prior) szerint a püspök még a keresztelés előtt kap kíséretet Boleszlótól biztonsága érdekében, de csak harminc embert. Kérdés, harminc emberrel mennyiben lehet sikeresen erőszakos térítést folytatni. A Brúnó féle változat már nem beszél a fegyveres kísérek számáról, és a keresztelés utánra teszi, hogy Boleszló katonákat ad Adalbert mellé. Amennyiben Adalbert el volt rá szánva, hogy fegyvertelenül megy a pogányok közé, vajon beleegyezett volna-e az erőszakos térítésbe a lengyelek földjén? A korai életírás szerint Boleszló a békés utazás biztosítására adott katonákat Adalbert mellé, tehát nem azért, hogy a pogányokat alá vessék, és erővel térítsék keresztény hitre, hanem, hogy a hittérítőknek védelmet nyújtsanak. A fejedelem számára mindenesetre jó lehetőséget nyújthatott arra, hogy fegyveresei átvonuljanak a püspök kíséretében az északi területeken, hiszen így a térség krisztianizálása által megerősíthette saját hatalmát birodalmának távolabbi részén. Hogy a hajóúton Adalbert mellett vannak a harcosok, arra utalhat, hogy a tengeri rablók miatt nem lehetett veszélytelen a hajózás.⁹⁸ Alább látni fogjuk, hogy a poroszok földjén elhagyja Adalbertet a katonai kíséret.

A lengyel földön letelepedett remeték életének bemutatása ugyancsak bepillantást enged a korabeli lengyelországi viszonyok közé. Az itáliai remetékhez, Benedekhez és Jánoshoz helybéliek, tehát lengyelek is csatlakoztak, Izsák és Máté, akik vérszerinti testvérek voltak. Bibliai neveket viselnek, ez már a hittérítés hatását mutatja. Kérdés, vajon a keresztségben kapták ezeket a neveket, vagy szerzetesként vették őket fel. Rajtuk kívül Christinus nevű szakács és más szolgák is a közösséghez tartoztak. Christinus neve szintén a keresztény névadást tükrözi.

A lengyelek nyelvét az öt remetetestvérről szóló életrajz ismeretlennek nevezi. A lengyelországi remetelakban hiába várják Brúnó érkezését a pápai engedélyre. Benedek panaszaiból megtudjuk, hogy ekkorra már értik a szláv nyelvet és elég jól beszélnek is.⁹⁹ A remeték tehát

⁹⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 24. cap. hosszabb szerk. 29–30. „Est in parte regni ciuitas magna Gnezne, ubi sacro corpori placuit quiescere,Ibique ergo, quia in uia sua erat, cuius longo tempore silncium exercuit, missam celebrat, sacras hostias oblaturus, uiua mox hostia et ipse Christo futurus. Baptizat populum grande nimis; ide nullas moras nectit, nauem ascendit, quam ne profanus quis tangere presumat, dux sollicitus multo milite armauerat.” A rövidebb szerkesztés lényegében ugyanezt hozza: 62. VOIGT 1907. 364.

⁹⁷ H. Hüffler (ford): Das Leben des Bischoffs Adalberts von Prag. 4. j. Hüffler szerint a teltet Gnieznóban töltötte, majd 997 tavaszán utazott a Visztulán Gdnaskba.

⁹⁸ Lásd a poroszokról szóló részt. Brémai Ádám szerint a poroszok megmentik a kalózok által megtámadott bajba jutottakat. Lásd 122. jegyzetet.

⁹⁹ Vita quinque fratrum 10. cap 727. „Sclavonicam linguam intelligere et satis bene loqui paratum habebat;” VOIGT 1907. 403.

tudatosan készülnek térítő feladatukra, és tanulják a helyiek nyelvét. A szöveg megfogalmazása utal a nyelvtanulás fáradságos voltára: túlsorduló izzadsággal (*superfluo sudore*) tanulják az idegen nyelvet. Benedek elhatározta, hogy útra kel megkeresni Brúnót. Fejét kopaszra borotválják, és világi ruhát ölt magára. Mindezt azért teszi, hogy a sajátos szerzetesi viselet ne keltsen megütközést a pogányokban.¹⁰⁰ A remete tehát külső megjelenésében is igyekezett tekintettel lenni az idegen környezetre. A háborús viszonyok miatt azonban a lengyel fejedelem, Boleszló nem engedte folytathatni az útját. Miután visszatért a remetelakba, újabb testvér kelt útra, hogy megtalálja Brúnót. Talán ez a testvér lehetett Barnabás. A megjelölt napra, november 11-ére azonban ő sem jött haza. Szent Márton napja előtti éjjel rablók támadták meg a remetét, ezért a kincsért, amit Boleszló fejedelem Benedeknek adott útiköltségül, és megölték őket.¹⁰¹

A levélben kifejeződik Brúnónak az a meggyőződése, hogy Lengyelország szentek által védett föld, így Henrik német királynak nem szabad Boleszló ellen harcolnia. Lengyelországot védi Szent Péter, akinek Boleszló hűbérese, valamint Szent Adalbert. Rajtuk kívül ott van még védelmezőül az öt remete vértanú.¹⁰² Figyelemreméltó ez az állítás, hogy Boleszló Szent Péter hűbérese. Már Mieszkó fejedelemről elmondható, hogy Szent Péternek ajánlotta az országát.¹⁰³ Boleszlóról Merseburgi Thietmar krónikájából tudjuk meg, hogy a pápa adófizetője. Thietmar azonban negatív összefüggésben említi ezt: Boleszló nem fizeti meg a pápának járó adót, arra hivatkozva, hogy a német király csalárdul akadályozza őt ebben.¹⁰⁴ Látható, hogy Thietmar ellenszenvvel szól a lengyel uralkodóról, Querfurti Brúnó azonban szeretettel. Brúnó meggyőződése szerint Szent Péteren és Adalberten kívül a remete vértanúk segítségére is számíthat Lengyelország. Közbenjárásuk hathatóságát a róluk szóló életrajzban is kidomborítja a querfurti szerzetes: amikor a szász király – II. Henrik – seregével ahhoz a faluhoz ért, melyek közelében a remeték temploma állt, a templom fölött egy órán keresztül fénykör ragyogott. Henrik az 1005-ben vezetett hadjárata során közelíthette meg azt a helyet. Thietmar beszámolója szerint Henrik

¹⁰⁰ Vita quinque fratrum 10. cap. 727. „...decrevit sibi tondere totum caput, vestem sumere virilem, qualem seculares gerunt, ut paganorum oculis aspectu mulceret, ne, dum novitat vestium primo cursu exhorrerent...” VOIGT 1907. 403.

¹⁰¹ Vita quinque fratrum 13. cap. 729–734., VOIGT 1907. 407–420.

¹⁰² Brúnó levele. Diplomata 47. VOIGT 1907. 440.

¹⁰³ Erre forrás a „Dagome iudex” felajánlása. A szöveg „egy 12. századi kivonat másolataiban maradt meg; a kivonatot a pápai kancellária könyveiből készítették.” Az eredeti a 10. század végén készülhetett. Eszerint „Dagome iudex” és „Ote senatrix” fiaikkal, Mieszkóval és Lamperttel Szent Péternek ajánlják a gneseni államalakulat magját, melynek neve „civitas Schinesghe”. Dagome iudex I. Mieszkó-val azonosítható. SROKA 2000. 173., 179.; STRZELCZYK 449. A kéziratról kép uo.: 452., 453., 303. 304. kép. Reges aus der Collectio canonum des Kardinals Deusedit von 1086/87. Citta del’Vaticano, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 3833, fol. 87r. fol 87v. – Kat. 19.01.01. Strzelczyk nem tartja valószínűnek, hogy császárelenes szándék állt volna a felajánlás mögött. Elemzése szerint Vitéz Boleszló apjától, Mieszkótól a dél-lengyelországi területet kapta volna Krakkó központtal, Mieszkó és Lampert pedig a gneznói térséget, a „civitas Schinesghe”-t. I. Mieszkó ez utóbbi térséget azért ajánlhatta fel a pápának, hogy Boleszló ne hogy rátámadjon testvérei területére. Mieszkó halála után Boleszló valóban elűzte féltestvéreit, és megszerezte az ő területüket is, azonban apja nyomdokait követve vállalta a pápával szembeni kötelezettségeket. Strzelczyk 449.

¹⁰⁴ Thietmar VI. 92. „Insper antea domno papae questus est per epistolae portitorem, ut non liceret sibi propter latentes regis insidias, promissum principi apostolorum Petro persolvere censum.”

A 11. század második felében alkotó Petrus Damiani szerint a lengyel uralkodó azért küld követeket a pápához, hogy koronát szerezzenek számára, a német király emberei azonban feltartják a küldötteket. Damiani híradása részben egybevág azzal, amit Thietmar és Brúnó is leírtak, bár az utóbbiak nem írnak koronaküldésről. Ennek alapján elmondható, hogy Boleszló tetemes pénzüsszeget bízott a követre, hogy azt a pápai udvarba vigye. Elképzelhető, hogy Boleszló ezzel a diplomáciai lépéssel akarta magát a pápasághoz közelebb hozni, a német királytól pedig függetlenebbé tenni. Lásd VOIGT 1907. 417–418. 4. jegyz. és 423–424. 11. jegyz.

érintette Meseritz (Mezeritzi) kolostorát, és intézkedéseket tett, hogy harcosai ne legyenek a szerzetesek ártalmára. Thietmar szerint Henrik serege Posnan előtt akadt el, ezután kötött békét egymással a német király és Boleszló.¹⁰⁵

Poroszok, liuticsok

Brúnó, amikor az Adalbertről írt életrajzában leírja Adalbert veronai útját, megemlékezik a 983. évi liutics felkelésről is. Megfogalmazása szerint a liuticsok levették magukról a *kereszténység igáját*. Ezzel a Bibliából vett fordulattal utal rá, hogy már elindult köztük a keresztény hit terjesztése, de visszatértek a pogánysághoz. Vallásukról nem ad olyan részletes leírást, mint Merseburg püspöke, Thietmar. A pogány vallás isteneit Brúnó Jeremiás prófétától vett kifejezéssel idegen isteneknek (*deos alienos*) nevezi.¹⁰⁶ Elbeszélése szerint sok keresztényt megöltek, akik nem tudtak elmenekülni. A pogány felkelés részleteibe Brúnó nem megy bele annyira, mint Thietmar krónikája. Brúnó soraiból azonban Thietmar leírásánál jobban kitűnik, hogy a felkelést II. Ottó bűne okozta: hiszen Ottó volt az, aki feloszlatta a merseburgi püspökséget.

A liuticsok Brúnó II. Henrikhez írt levelében is felbukkannak. Brúnó helyteleníti, hogy II. Henrik velük köt szövetséget a keresztény Vitéz Boleszlóval szemben. Arra buzdít, hogy kényszerítsék megtérésre ezt a pogány népet. Megnevezi a liutics vallás istenének a nevét: *Zuarasiz*. A szakirodalom Svantewit, Swarozyc változatokban hozza a nevét. Brúnó soraiból kitűnik, hogy a liuticsok emberáldozatot is végeztek.¹⁰⁷

Miután a prágaiak elutasították Adalbertet, az első Adalbert-életrajz elbeszélése szerint a püspök azon gondolkodott, hogy a poroszokhoz vagy a liuticsokhoz menjen-e téríteni. A szöveg szerint a liuticsok prédálják a keresztényeket, a poroszok istene pedig a has és a fősვნყség.¹⁰⁸ Ez a megfogalmazás a liuticsokat tünteti fel úgy, mint a keresztények ellenségeit. Erre az ítéletre a 983-as pogánylázadás adhatott alapot. A poroszokat Szent Pál leveléből vett fordulattal jellemzi. Adalbert végül is úgy dönt, hogy a poroszok térítésére indul, hogy bálványait ledöntse. A poroszok már fentebb is szóba kerültek a Brúnó által írt Adalbert életrajzban: a szerző Vojtěch bérmlőjáról jegyzi meg, hogy amikor a poroszok püspöke lett, Vojtěch apjának országán haladt keresztül. Brúnó azonban téved, hisz a német Adalbert, Vojtěch bérmlője nem a poroszok, hanem a ruszok térítésére indul.¹⁰⁹ Brúnó megfogalmazása szerint a német főpap nem egy város, hanem egy *gens* püspöke lett. A térítőpüspökök feladatkörét volt szokás így meghatározni.

Prágai Adalbert tehát a poroszok térítésére indul. Amíg Lengyelországon keresztül utazik, Boleszló fegyveresei kísérik. Alább látni fogjuk, hogy a poroszok földjéről visszafordul a katonai kíséret, a poroszok térítésében ők tehát nem vesznek részt. Brúnó a II. Henrikhez írt levelében szól arról, hogy Boleszló hajlandó volna támogatni a poroszok térítését, Henrikkel való háború

¹⁰⁵ Vita quinque fratrum 15. 16. cap. 734. Voigt 1907. 421. 4. jegyzet. Thietmar VI. 27.

¹⁰⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 8. „*Ea tempestate effrena gens Lutici pagani iugum christianitatis deponunt et, quo errore adhuc laborant, post deos alienos erecto collo cucurrerunt;*” rövidebb szerk. 49. „*Ea tempestate effrena gens Lutici pagani iugum christianitatis depontunt et cum quo errore adhuc laborant, post deos alienos erecto collo currunt.*” Figyelmet érdemelnek azok a kifejezések, melyekkel keresztény szerzők a pogány vallások isteneit jelölik. Brúnó bibliai fordulatot használ (Jeremiás, 76. Biblia); Thietmar képzelt isteneknek nevezi azokat, akiket Devix (Géza fejedelem) tisztel. Máshol ördögöknek mondják a pogány hitvilág alakjait.

¹⁰⁷ Brúnó levele. 47. Voigt 1907. 442. Fennmaradt olyan háromfejű szláv bálványszobor, mely szintén Swantewit-et ábrázolhatta. (Wollin). Merseburgi Thietmar részletesen leírja a liuticsok szentélyét, fő bálványukat Zuarasici néven nevezi. VI. 23.

¹⁰⁸ Vita prior 27. cap. „*Liuticenses, quos christianorum preda miserorumque hominum dampna pascunt, an Pruzzorum fines adiret, quorum deus uenter est et auaricia iuncta cum morte*”

¹⁰⁹ BRÚNÓ: Vita Adalberti., 4. cap. rövidebb szerk. 47. hosszabb szerk. 5. „*Pruzis episcopus gentium positus*”

azonban megakadályozza ezt. Elképzelhető, hogy ez esetben az erőszakos térítésnek közvetett formájáról lehetett szó: a fegyveresek leverik a hittérítést akadályozó pogány hatalmat, és lehetővé teszik, hogy a térítők békésen működhessenek.¹¹⁰

Egy darabon hajóval utaztak. Az első Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt előadja, hogy miután partra szálltak, a hajó visszafordult. A Vita prior kiemeli, hogy a fegyveresek is visszatértek, Adalbert pedig köszönetet mondott a hajósoknak és vezetőjüknek.¹¹¹ Brúnó megfogalmazása szerint a hajósok az éj leple alatt fordultak vissza. Ezt a kifejezést használja: *fugam capiunt*, vagyis elmenekültek.¹¹² Hajósokról, ír, de nyilván a fegyveresek is visszatértek a tengerészekkel együtt. Kérdés, vajon miért fordultak vissza a harcosok, és mi lehetett Boleszló fejedelm utasítása, aki a hittérítők mellé adta a fegyvereseket. Gondolhatnánk, hogy Boleszló csak a lengyelországi területeken való utazás biztosítására adta Adalbert mellé a katonákat, esetleg Lengyelország távolabbi részein akarta előmozdítani a hittérítést azzal, hogy fegyveres kíséretet adott Adalbert mellé. Ez esetben azonban mért szálltak hajóra a katonák a hittérítőkkal együtt, miért nem fordultak vissza már a kikötőben? Talán az is feladatuk része volt, hogy a tengeri út során is védjék a püspököt? Elképzelhető, hogy Adalbert küldte vissza a harcosokat, mert fegyvertelenül akart a pogányok közé menni. Brúnó szövege azonban menekülésről beszél, *fugam capiunt*. Adalbert mindenesetre fegyveres kíséret nélkül maradt a poroszok földjén. Két társa maradt mellette. Egyikük Adalbert apai féltestvére, Gaudentius volt. A másik társ nevét a Vita prior Benedictusnak nevezi, Brúnó az ő nevét nem jegyezte fel. Egy későbbi életrajz, Adalbert szenvedéstörténete szerint a püspök egyik társát Radimnak, a másikat Bugussának hívták. Ez a forrás tehát az illetők sláv nevét őrizte meg.¹¹³

Hamarosan eljutott a pogányokhoz az idegenek érkezésének híre. Brúnó szövege érezteti, hogy egymástól idegen kultúrák találkozásának lehetünk tanúi: Adalbert és társai ismeretlen viseletűek és sohasem halott kultúrát képviselnek. A rövidebb Adalbert-életrajz azt is hozzáteszi: „másik világból” valók.¹¹⁴ A viselet említése szintén érdekes lehet Brúnó más szövegrészeivel egybevetve. Eszerint Adalbert és társai nem ügyeltek arra, hogy a helyiek szokásai szerint öltözködjének, megjelenésük idegen módon hatott a poroszok számára.

Nemsokára megjelennek a helybeliek. Brúnó a nyelvükről is szól, szembeállítva a „barbár fogcsikorgatásukat” a „zsoltárok édes szavával”, amit a püspök énekelni készült.¹¹⁵ Brúnó már

¹¹⁰ Brúnó levele. 47. VOIGT 1907. 442. Hans-Dietrich Kahl: Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions- und Völkerrechts. Zeitschrift für Ostforschung 4, 1955. 161–193., 360–401. = Heidenmission und Kreuzzugsgedanken in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters. Herausgegeben von Helmut Beumann. Darmstadt, 1973. 177–274., 194–220., 187., 199., 198.

¹¹¹ Vita prior (Canaparius) 28. cap. „... et reversa est navis cum armato custode. Ipse autem pro praestitis beneficiis gratiam vectoribus et vectorum domino agens, remansi ibi cum geminis fratribus;” Hüfler, 28. cap.

¹¹² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 24. rövidebb szerk. 62. „...nauem ascendit, quam ne profanus quis tangere presumant, dux sollicitus multo milite armauerant. ...Festinantes uero naute sanctum onus deponunt, et nocturno auxilio remeantes, securam fugam capiunt. ...Ergo miles Dei cum duobus sociis intrauerat paruum locum...” (lásd még rövidebb szerk. 30–31.) VOIGT 1907. 364. Gaudentius, Adalbert féltestvérét a 28. cap. említi: „...Gaudentius, ex parte patris caro et frater suus...”

¹¹³ Vita prior (Canaparius) 28. cap. „remansi ibi cum geminis fratribus; quorum alter presbiter Benedictus, alter dilectus et a puero sibi comes frater Gaudentius erat.”; Das Leiden des Heiligen Adalbert. Übersetzt von W. Wattenbach. 2. cap. In Quellensammlung III.

¹¹⁴ BRÚNÓ: Vita Adalberti., hosszabb szerk. 24. cap. 31. „fama uolans paganorum auribus adduxit habere se hospites ignoto habitu et inaudito cultu.”; Rövidebb szerk. 62. „...hospites ex alio orbe ignoto habitu et inaudito cultu.” VOIGT 1907. 426.

¹¹⁵ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 25. cap. osszabb szerk. 31., rövidebb szerk. 62. „barbarum nescio quid frendunt” Szent

ezen a helyen ellenszenvesnek mutatja a poroszokat: egyikük bottal megüti Adalbertet, aki áldja Istent, amiért szenvedhetett. Majd a vásár helyére viszik őket. Ott körülveszik a jövevényeket, „kutyafejűek” „a mennyei férfit”, és faggatják őket. Adalbert ezután rövid beszédet intéz hozzájuk.¹¹⁶ A jelenet emlékeztet arra, ahogyan Brúnó később a besenyőkkel való saját találkozását leírja. Az első Adalbert-életrajzban és Brúnó művében egyaránt szerepel, hogy a poroszok már a térítés kezdetén elutasítják Adalbertet. Az első Adalbert-életrajz szövegében közlik vele, hogy ennek az országnak megvan a törvénye. Ti, aki idegen törvényből valók vagytok, vagy elmentek innen, vagy lefejezünk titeket. Brúnónál azon panaszkodnak a poroszok, hogy ha a hittérítők náluk maradnak, csapások sújtják majd a földjüket.¹¹⁷ Mindkét szövegből kitűnik, hogy a poroszok komolyan ragaszkodtak saját hitükhöz.

Adalbert a kezdeti kudarc után javasolja társainak, hogy öltsenek világi ruhát, növezzék meg hajukat és szakállukat, éljenek a kezük munkájából az apostolokhoz hasonlóan, éljenek leendő híveik körében, és így legyenek rájuk hatással. Adalbert arra is gondol, hogy a liuticsok közé megy téríteni, akiknek nyelvét ismeri, és akik őt még nem látták. Itt tehát megjelenik az a gondolat, hogy a szláv nyelvek, Adalbert nyelve (a cseh) és a liuticsok nyelve hasonlítanak egymásra.¹¹⁸

Adalbert és társai visszaindultak a tengerpart felé.¹¹⁹ Útjuk során lefeküdtek aludni a fűvön. Arra ébredtek, hogy rájuk támadtak a pogányok. Azok megkötözték a hittérítőket, és lándzsával leszúrták Adalbertet. A vértanú fejét és testét őrizték, hogy Boleszlótól váltságdíjat kaphassanak érte. Hogy Gaudentius és a harmadik társuk hogyan szabadult meg, arról nem szól az életírás. Az első Adalbert-életrajz szerint egy Sicco nevű ember volt az, aki lándzsával átdöfte Adalbert szívét. Mivel ő volt a bálványimádók papja, neki kellett először sebet ejteni Adalberten. Brúnó szintén Sicco-nak nevezi a támadók vezérét. Előadása szerint a lengyelek ölték meg az illető bátyját.¹²⁰ Ez arra utal, hogy került már sor hadi eseményre a lengyelek és a poroszok között. Sicco neve az első porosz szó, amit ismerünk. A 16 századból van adat *signot* szóra, ekként jelölték a pogány porosz papot. Ezt a szó *signotta* változatban kapcsolatba hozható *siccó*val. Egyesek szerint az Adalbert-életrajzokban szereplő Sicco valóban tulajdonnév. Más vélemény szerint azonban Sicco neve köznévi eredetű, és járó, lépkedő a jelentése. Eszerint a faluról falura vándorló papot jelentette volna. Mások is elfogadják, hogy a Sicco papi tisztséget jelent, de a „tudó” jelentésű szóból magyarázzák.¹²¹

Adalbert vértanúságáról olvasva kialakulhat bennünk egy kép a poroszok vadságáról. Ennek kapcsán érdemes utalni egy későbbi forrásra, Brémai Ádám művére. A 11. század második felében alkotó hamburgi pap szerint a poroszok pogányságuk ellenére emberséges, segítőkész emberek: megmentik azokat, akik a tengeren bajba jutnak, vagy akiket kalózok támadnak meg. Ádám szerint sok jól lehetne elmondani róluk, ha nem utasítanak el a kereszténységet. Ő

Jeromos kifejezésével él itt a szerző (Patrologia Latina 23. 23.) Idézi Redactio longior 32. 140. j. Lásd Voigt 1907. 364–365.

¹¹⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 25. cap. „ueniunt mercatum, ubi confluerant unda populorum; circumstant subito celicolam uirum longo agmine capita canum.” 365.

¹¹⁷ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 25. cap. Voigt 1907. 364–366.

¹¹⁸ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 26. cap. Voigt 1907. 366–367.

¹¹⁹ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 29. cap. Gaudentius álmod lát: ő nem ihat az oltáron levő kehelyből, egyedül Adalbert. Az elbeszélés emlékeztet Szent Gellért legendájában olvasható részre, Gellért látomásáról. Eszerint Krisztus megáldoztatta Gellértet és társait, csak Beneta püspöktől vonta meg a szentséget. Másnap mind vértanúk lettek, kivéve Benetát. Szent Gellért püspök nagy legendája. Ford. Szabó Flóris. In Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1999. 84.

¹²⁰ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 30–33. cap. Voigt 1907. 370–376. Vita antiquior 30. cap.

¹²¹ Bojtár 1997. 118. 161. j

sem tagadja, hogy a poroszok üldözik a keresztény térítőket, és tud Adalbert vértanúságáról is. Híradása szerint a poroszok távol tartják a keresztényeket szent helyeiktől, forrásaiktól, nehogy a keresztények beszennyezzék azokat. Ádám gondolatait a 12. századi Bosau Helmold is átveszi.¹²² Adalbert halálának történetét Radulfus Glaber, a 11. század első felében alkotó burgundi szerzetes is elbeszéli. Krónikája szerint Adalbert utasítására kivágtak egy fát, amit a nép vallásos tiszteletben részesített. Adalbert azon a helyen állított fel oltárt, és mutatott be szentmisét. Közben rátámadtak a pogányok. Glaber leírása szerint, mire befejeződött a mise, a püspök kilehelte lelkét.¹²³ A poroszok a burgund krónikás elbeszélésében is úgy tűnnek fel, mint akik hitük védelmében gyilkolják meg a fegyvertelen hittérítőket.

Szaracénok

A szaracénok Brúnó művei közül az Adalbertről írt életrajzban tűnnek fel, mint II. Ottó német seregének legyőzöi. A távoli szaracénok ellenszenves megítélése tükröződik abban, hogy Brúnó meztelennek nevezi őket. Későbbi német évkönyvek szintén használják ezt a fordulatot Lisszabon keresztény ostromának elbeszélése kapcsán. Lisszabon bevételénél elképzelhető, hogy itt a város fegyvertelen lakosságáról van szó.¹²⁴ Brúnó szövegében azonban inkább a könnyűfegyverzetű arabokra utalhat a *nudis Sarracenis* megjelölés. A páncélos német lovasokkal szemben csaknem mezteleneknek tűnhettek a könnyűlovas muszlimok.¹²⁵ Brúnó a *paganus* kifejezést

¹²² „homines humanissimi” Adami Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum Ex recensione Lappenbergi MGH Sriptores rerum Germanicarum 8. Editio altera. Hannoveræ 1876. Adam’s von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Band 7. Übersetzt von J. M. Lappenberg. Leipzig 1888. In: Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. 1998. CD-ROM. IV. 18.; Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Sclavorum. Editio Secunda. Post Iohannem M. Lappenberg recognovit Bernhardus Schmeidler. MGH Sriptores rerum Germanicarum 18. Hannoveræ et Lipsiæ 1909. Helmolds Chronik der Slawen. Übersetzt von J. C. M. Laurent. Zweite Auflage. Neu bearbeitet von W. Wattenbach. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Zeite Gesamtausgabe. Zwölftes Jahrhundert. Achter Band. Leipzig 1888. In: Quellensammlung... I. 1.; Brémai Ádám és a nyomdokaiban járó Helmold ezen kívül feljegyzik, hogy a poroszok kevésre becsülik az aranyat, ezüstöt és a szőrmét, aminek bővében vannak. Olyan jellemzők ezek, melyeket toposzszerűen szokás volt leírni az északi, vagy északnak tartott népekről, akiket, mint távoli barbárokat, idealizáltan ábrázoltak. Lásd FRÆSDORFF 2005. 287., 351.

¹²³ RADULFUS GLABER I. 10. cap. 22–25.

¹²⁴ BRÚNÓ: Vita Adalberti., 10. cap. hosszabb szerk. 9. rövidebb szerk. 50. „cum nudis Sarracenis”; VOIGT 1907. 340.; MGH Sriptores (in Folio) 17. Annales Colonienses Maximi A. 1148. 762. „Unde factum est ut Algaida, princeps eorum, hoc pacto cum christianis conveniret, ut exercitus omnem suppellectilem eorum cum auro et argento acciperet, rex autem Hispaniae totam civitatem cum nudis Sarracenis et tota terra obtineret. Ua 763.; Annales Magdeurgenses A. 1417–1150. 1147. Unde factum est, ut Aichada princeps eorum hoc pacto nobiscum conveniret, ut noster exercitus omnem suppellectilem eorum cum auro et argento acciperet, rex autem civitatem cum nudis Sarracenis et totam terram obtineret.” MGH Sriptores 16. 190.

¹²⁵ Riccardus beszámolója Julianus barát útjáról szintén említ hasonló fordulatot: az alánokról írja, hogy vasárnap mindenki biztonságosan kimehet „sive nudus, sive armatus...”. Itt a nudus egyértelműen fegyvertelent jelent, hisz a fegyveres jelentésű armatus-szal van szembeállítva. Relatio fratris RICARDI. Ed. Josephus Deér. In Szentpétery, E. (ed.): Sriptores Rerum Hungaricarum II. Budapestini, 1938. 537. Egy 1310-es oklevél egy tatár betörés kapcsán szintén mezteleneknek nevezi a támadókat. „olim quinto anno post processum seu transitum scilicet nudorum” kiadása: NAGY IMRE – NAGY GYULA: Anjoukori okmánytár I–VII. Budapest, 1920. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak VII. 146. Román fordítása: Ionașcu, Ion et alii et alii (comitetul de redactie): Documente privind istoria României. Veacul XIV. C. Transilvania. I. (1301–1320) București, 1953. 171. („în al cincilea an după năvala sau trecerea anume a celor goi”); vö: KRISTÓ GYULA: Anjou-kori oklevéltár II. 1306–1310. Budapest–Szeged, 1992. 861. sz. regesztá; JAKÓ ZSIGMOND (szerk): Erdélyi okmánytár II. Budapest, 2004. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II.

használja a szaracénokra, és szembe állítja őket a kereszténységgel. Noha Ottó a pogányok ellen harcolt, Brúnó mégsem helyesli ezt a háborút, mert nem a kereszténység növelése volt a célja, hanem a területszerzés.¹²⁶ Brúnó nem árul el semmilyen ismeretet a muszlim vallásról, a szaracénok arctalan, idegen ellenségként tűnnek föl nála.

Besenyők

A besenyőkről II. Henrikhez írt levelében tesz említést Brúnó, amikor térítő vállalkozásáról beszámol. Az összes pogányok közül a legkegyetlenebbeknek nevezi őket.¹²⁷ Brúnó értékrendjének tehát az alján helyezkednek el a besenyők, és ez növeli a köztük elért eredmény nagyságát. A határ átlépése utáni harmadik napon háromszor is megtámadják Brúnó csapatát, csodás jel hatására azonban megmenekülnek. Brúnó nem fejt ki részletesebben, mi is volt ez a jel. Szentekről szóló elbeszélésekben gyakori fordulat, hogy fegyveres támadók tiszteletet mutatnak a számukra idegen vallást képviselő szent iránt. Brúnó esete is ezen a példák számát gyarapítja.¹²⁸

Miután a besenyők táborába érnek, ott megostorozzák, majd rémítgetik őket. A leírás emlékeztet arra, ahogyan Brúnó Adalbertnek a poroszok közé való érkezését leírja. Besenyő fejedelmet nem nevez meg Brúnó, sem néven, sem pedig a rangján. Megemlíti azonban az előkelőket, a föld nagyjait (*maiores terræ*), akik engedélyt adnak Brúnónak és társainak a hittérítéshez. A *populus* szóval jelöli a besenyők népét. Elmondása szerint három részüknél (törzsüknél) jártak, a negyediktől csak követeket fogadtak.¹²⁹

Ruszkok

A ruszok fejedelmük által vannak képviselve Brúnó levelében. A querfurti hittérítő *Senior Ruzorum*ként említi az uralkodót, akit Nagy Vlagyimirral azonosíthatunk. A fejedelemről barátságos képet fest Brúnó, hisz segítségére volt, és aggódott miatta. A rusz népet azonban nem jellemzi a német hittérítő.¹³⁰

Svédek

Brúnó a svédekről is ejt szót a levelében. Egy szerzetessel, Róberttel együtt püspököt küldött a tengeren túlra (*ultra mare*), hogy Svédországban (*Suigis*) hirdessék az evangéliumot. A püspöknek sikerült megkeresztelnie az uralkodót (*seniorem Suigiorum*), akinek keresztény volt a felesége. Számos más forrás is megerősíti, hogy egy uralkodó megtérését gyakran előmozdította, hogy keresztény volt a felesége. A svédországi új keresztényeknek azonban életükre törték, így menekülniük kellett. Sorsukról követek útján kíván értesülni Brúnó. A svéd hittérítő vállalkozás mutatja, mennyire messzire elért a német hittérítő figyelme. A svéd király valószínűleg Olaf Eriksson (980–1022) lehetett. Brémai Ádám is megemlékezik róla, hogy Olaf Gotland nyugati részén, Skara-ban püspökséget alapított, míg Uppsalában továbbra is pogány szentély működött.¹³¹

Forráskiadványok 40. II. 161. sz. regeszta, ill. 548. A fenti hivatkozásokat lásd: Szócs 2010. 34–35., 47. 121. jegyzet.

¹²⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 9. „*Quod si augendę christianitatis gratia non terrę causa cecidissent tanti boni...*”

¹²⁷ Brúnó levele 45. 46. „*Ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos viam arripuimus.*” „*pessimo et crudelissimo populo, qui sunt super terram, omnium paganorum.*” VOIGT 1907. 436–443., 437.

¹²⁸ FÓTI 1910. 52–64. MORAVCSIK 1928. 108–109.

¹²⁹ Brúnó levele. 46. „*tres partes circuivimus, quartam non tetigimus, de qua meliorum nuntii ad nos venerunt*” VOIGT 1907. 438.

¹³⁰ Brúnó levele, 45. VOIGT 1907. 437., 438., 439.

¹³¹ Brúnó levele. 48. VOIGT 1907. 121., 122., 443.; PADBERG 1908. 123–124.

Zsidók

Saját korának zsidóságáról Adalbert életrajzában ír Brúnó. A csehek bűneiként emlékezik meg róla, hogy keresztény foglyokat adnak el zsidóknak. A szöveg a keresztények bűnét ítéli el, de a zsidó kereskedőkre is rossz fényt vet az állítása. Ebben a szövegrészben a *Iudeus* kifejezés megfelelő alakját használja. Brúnónál az Izrael, izraelita szavakat is megjelennek, de lelki értelemben. A remetékről szóló életrajzban szent izraelitának nevezi Adalbert vértanút. Krisztus szavait idézi ezzel a Szent János szerinti Evangéliumból. Jézus Nátánaélról mondja a többi apostolnak: „Lám, egy igaz izraelita, akiben nincs semmi álnokság”. Merseburgi Thietmar és az első Adalbert-életrajz is használják az igaz izraelita fordulatot, dicséretképpen; az első Adalbert-életrajz éppen Adalbertre. Brúnó azonban a bibliai kifejezést *szent izraelitára* módosítja.¹³²

Thietmar krónikájának emlékezetes része, amikor Calonimus nevű zsidó önfeláldozása megmenti Ottó császár életét a Colonna hegyfoknál vívott csatában. Brúnó szintén megemlíti a csatát, megvallja a császár vereségét. Azt is elbeszéli, ahogy a menekülő császár lovastól a tenger hullámai közé veti magát, és egy görög hajó veszi fel a fedélzetére. Nem szól azonban arról, hogy Calonimus átadta a lovát Ottó császárnak, hogy az megmenekülhessen.¹³³



Brúnó több helyen a használja a *senior* kifejezést. Többnyire a Német Birodalomtól független uralkodókat tiszteli meg a *senior* címmel: ilyen a magyar és a rusz fejedelem. A remete-testvérekről szóló művében és a II. Henrikhez írt levélben Boleszlávot is *seniorként* említi.¹³⁴ Ebben a levélben Henriket is *seniornak* nevezi. Ezzel mintegy egyenrangú felekként tünteti fel a két uralkodót. Szent Pétert, akit hűbéruraként tekint, többnyire ugyancsak *seniornak* nevezi, egyszerűen pedig *duxnak*.

Brúnó szemléletének jellemzője, hogy amikor államalakulatot jellemez, a területiális kifejezésmódot használja. Az előkelők egy térség előkelői (*maiores terræ*), herceg a föld hercege (*dux terræ*), püspök a terület püspöke (*episcopi terræ*). A fejedelmi címeket korábban a népre, a gens-re vonatkoztatták. Püspöki címnek egy térséghez való kapcsolására olyan esetben van adat, mikor térítőpüspökségről van szó. A lengyel területet ismeretlen nyelvű földnek (*ignotæ linguæ terram*) mondja. Abban tehát, hogy egy terület idegen, lényeges szerepet játszik, hogy idegen az ottani nyelv. A latin területeket *Latine terræ*-nek nevezi, Róma Romulus földje (*Romulea tellus*), Magyarország *terra Ungarorum*.¹³⁵ Németország *Theutonum tellus*,¹³⁶ A területiális kifejezés-mód inkább a későbbi korokra lesz majd jellemző.¹³⁷

Reinhard Wenskus szerint Brúnónak össznémet tudata lehetett. Vele szemben Görich amellett érvel, hogy Brúnó a *Theutonum tellus* kifejezést az északi és déli birodalomrész szembeállításakor használja. Görich szerint a quferfurti hittérítőtől idegen az a szellemiség, hogy a nyelvi egység a politikai egységet is meghatározza. A birodalom egységét az uralkodó személye

¹³² János, 1: 47. In: Biblia. Brúnó, Vita quinque fratrum: „*sanctus Israelita*” 13. cap. 731.; Voigt 1907. 413. Vita prior 26. cap. „*uerus Israhelita*”; Thietmar Wonlef remetét jellemzi „*verus Israhelita*” szavakkal. VI. 90.; Prágai Kozma a Lengyelországban megölt öt remetére, és társukra Barnabásra használja a „*veri Israelite*” fordulatot, dicsérően, erényeik felsorolásával együtt. Cosmas Pragensis I. 38.

¹³³ Brúnó: Vita Adalberti. 10. cap. Voigt 1907. 341. Vö. Thietmar III. 21.

¹³⁴ Brúnó, Vita quinque fratri 6. cap.

¹³⁵ Wenskus 1956. 110.

¹³⁶ Wenskus 1956. 115–116.

¹³⁷ Wenskus 1956. 110–111.

biztosítja, nem pedig a teutonok politikai egysége. Görich nézetét azzal támasztja alá, hogy Brúnó Henriket szász királynak nevezi, nem pedig teutonnak. Meglátásom szerint Brúnó a németül beszélő népeket egységben láthatta, hisz Magdeburgot is teuton – tehát német – nagyvárosnak nevezte. Uralkodó neve mellé csak egy ízben tette oda azt a jelzőt, hogy szász. Görich arra is figyelmeztet, hogy a Theuton szó használata visszavezethető Brúnó itáliai tartózkodására, hisz a német népnév ott bukkan fel először.¹³⁸ Utazásai során különböző népeket, különböző nyelvcsaládokat ismerhetett meg. Élményei megérlelhetnék benne azt az véleményt, hogy az egyes német törzsek között nincs olyan nagy különbség, lényegében összetartoznak.¹³⁹

Ha azt vizsgáljuk, mit érez Brúnó a sajátjának, meg kell említeni a pápával való közösség-vállalást. Figyelemre méltó, mennyire fontosnak tartják a hittérítők, hogy a pápa engedélyével kezdjék meg az Evangélium hirdetését. A pereumi remeteségben Benedek ezt külön a lelkére köti Brúnónak. Benedek és János testvér hosszú időt töltenek Lengyelországban, megtanulják a szláv nyelvet is, de nem kezdik el a hittérítést, mert még nem érkezett meg hozzájuk a pápa engedélye. Benedek, majd egy másik remete fáradságos utat is vállalnak magukra, hogy megszerezzék a pápai engedélyt. A pápa tiszteletét talán az is erősíthette Benedekben, hogy a Sorakte-hegyen volt remete, ahol korábban Szilveszter, a későbbi pápa is menedéket talált.¹⁴⁰ Brúnó II. Henrikhez írt levelében Szent Pétert tekintette hűbérurának (*senior*). Nem valamelyik földi uralkodó szolgálatában végezte tehát térítő munkáját.¹⁴¹ Egyházi téren fontos Brúnó számára a merseburgi püspökség. II. Ottó feloszlatta a Szent Lőrinc számára szentelt püspökséget, Brúnó ezzel szemben több helyen kifejezi a rosszállását. II. Ottó hadi sikertelenségeit, főképp a szaracénoktól elszenvedett vereséget büntetésnek tudja be, mely a püspökség feloszlatásáért sújtja a császárt. Az Adalbertől szóló életrajzban leírja egy ember látomását: a trónon ülő Ottó császár előtt megjelenik Szent Lőrinc, és elveszi tőle a zsámolyát. Amikor az ifjú császár kifogásolja ezt, Lőrinc kilátásba helyezi, hogy a trónját is elveszi tőle, ha nem teszi jóvá az ellene elkövetett bűnét.¹⁴²

Figyelmet érdemel Brúnó levelében „mieink” szófordulat. Előbb a besenyők közt végzett missziójáról beszámolva tudatja, hogy a „mieink közül” „püspökké szenteltünk” valakit,¹⁴³ akit a rusz fejedelem fiával együtt a besenyőkhöz küldtek. Elképzelhető, hogy Brúnó egyik társát szentelte püspökké, és őt küldték a besenyőkhöz. Az is elképzelhető azonban, hogy egy rusz papot emeltek a püspöki méltóságba. Ebben az esetben a megfogalmazás arra utalna, hogy az egyházszakadás előtti szerző a keresztény ruszokkal is közösséget vállal. Figyelemre méltó a többes szám: *consecravimus*, szenteltünk. A püspökké szentelést azonban három püspök végzi.¹⁴⁴

A fekete magyarok kapcsán így ír Brúnó: „a mieink – Isten bocsássa meg ezt – némelyeket nagy bűnnel megvakítottak.” Ebben az esetben kevésbé valószínű, hogy Brúnó az útítársai közül hagyott volna némelyeket Magyarországon, és ők vakították volna meg a megtérni nem akarókat. Valószínűbb, hogy a keresztény magyar állam képviselőit nevezi „mieink”-nek. Ezzel

¹³⁸ GÖRICH 1993. 24–25.

¹³⁹ GÖRICH 1993. 25.

¹⁴⁰ VOIGT 1907. 61.

¹⁴¹ VOIGT 1907. 61.; A pápa szerepéről Thietmarnál lásd ENGELBERT 2002. 89–122. A pápa szerepének fontossága, és a püspökséghez való ragaszkodás kiemelődik Thangmar művében is, melyet Bernwardról, Hildesheim püspökéről írt. Hildesheim püspöke és Mainz érseke (Willigis) azon viszálykodtak, kinek a fennhatósága alá tartozik a gandersheimi apácakolostor. Az ügyet a pápa elé terjesztették.

¹⁴² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 12. cap. hosszabb szerk. 13–14. rövidebb szerk. 52. VOIGT 1907. 345–346.

¹⁴³ Brúnó levele, *Diplomata Hungariae*, 46. „consecravimusque nos episcopum de nostris”. VOIGT 1907. 439.

¹⁴⁴ Lásd RICHTER, K.: *Bischofsweihe*. Lex. Ma. II/2. München, Zürich 1981. 326–327.

a megfogalmazással a szerző közösséget vállal nemcsak szűk környezetével, hanem külsországi hittestvéreivel is.

Brúnó eszménye az, hogy a keresztény országok ne háborúzzanak egymással. Amikor szóba hozza II. Ottó császár hadjáratát a Francia Királyság ellen, rosszallja, hogy a német uralkodó keresztények ellen harcol, ahelyett, hogy a pogányok ellen vonult volna. Néhány sorral följebb a liutics lázadásról írt Brúnó, a pogányok elleni háborún tehát nyilván a liuticsok elleni fellépést érti, akik keresztényeket gyilkoltak meg, és üztek el.¹⁴⁵

Brúnó nemcsak írt a hittérítő Adalbertről, maga is járt a pogányok között hirdetni az Evangéliumot. Hittérítésről való gyakorlati gondolatai kihüvelyezhetők műveiből. Ide tartozik a külső kinézet, a ruha és a hajviselet kérdése, ami fontos szerepet kap a térítés során. Adalbert és társai, mikor a poroszok közé mennek, egyházi viseletet hordanak, szokatlan külsejükkel ellenérzést keltenek a poroszokban magukkal szemben. Adalbert a kezdeti sikertelenség után határozza el, hogy a kinézetükben hasonlítaniuk kell azokhoz, akikhez szólni kívántak. Társainak azt javasolja, hogy növezzék meg hajukat és szakállukat és cseréljék le klerikusi ruhájukat.¹⁴⁶ Az öt remetetestvérről szóló műben Benedek és János szintén világi ruhát öltenek, ám ők leborotválják a fejüket. Az ő hajviseletük tehát különbözik attól, ahogy Adalbert akar kinézni.¹⁴⁷ Ez talán annak tudható be, hogy azon a vidéken, az ottani népek között ez a viselet volt a szokásos. Damjáni Péternél ellenben azt olvashattuk, hogy Brúnó szegényesen, mezítláb áll a rusz fejedelem elé, aki koldusnak nézi őt. Ezután veszi fel a hittérítő a püspöki díszét. Wibert szövegében szintén püspöki ruhában találkozunk Brúnóval. Ez olyan szemléletet tükröz, miszerint a hittérítő tekintélyes megjelenésével gyakorol hatást a pogány uralkodóra.¹⁴⁸

Szintén fontos kérdés a nyelv szerepe. Adalbert a poroszok közti térítő vállalkozás sikertelen kezdete után a liuticsokhoz akar menni, mert az ő nyelvüket beszéli. Brúnó már a ravennai remeteközösségben tanulhatott szlávul. Vlagyimir fejedelemmel és a lengyel Boleszlávval így szót tudott érteni. Hogy a magyarokkal, besenyőkkel, és utolsó térítőútján a balti népekkel milyen nyelven beszélt, azt a forrás alapján nem lehet eldönteni. Olvashattuk, hogy első magyarországi útjára azért kerített sort, mert Regensburgból nem tudott tovább utazni Lengyelország felé. Magyarul eszerint nem tanult, mielőtt hazánkba jött volna. Vajon boldogult-e Magyarországon a szláv nyelvtudásával? Tolmács útján térített? Erről Brúnó hallgat. Egy feltételezés szerint Magyarországon tanulhatta a besenyők nyelvét. Amikor a besenyők közti útjáról beszámol, nem említi az idegen nyelv kérdését. Vajon tudott besenyőül? Vagy szlávul beszélt velük? Esetleg kapott Vlagyimirtól tolmácsokat? A forrás nem ad ezekre a kérdésekre feleletet.

Fontos kérdés, hogy Brúnó a békés vagy az erőszakos térítést pártolta-e. Láthattuk, hogy véteknek tekintette a fekete magyarok megvakítását. Ez amellet szól, hogy Brúnó ellenezte az erőszakos térítést. Saját példája is ezt igazolja: ő maga fegyvertelenül ment téríteni a magyarok, a besenyők és a poroszok közé is. A magyarok közt megsebesült, a besenyők bántalmazták, a balti törzsek földjén pedig életét áldozta hitéért. Ezek után felmerülhet bennünk a kérdés: ha

¹⁴⁵ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap.; hosszabb szerk. 8–10., rövidebb szerk. 49. VOIGT 1907. 340.

¹⁴⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 26. cap. rövidebb szerk 64. „uestimenta mutemus clericalia, pendentibus capillis, surgere sinamus, tONSE BARBE TRUNCAS COMAS PRODIRE PERMITTAMUS” (hosszabb szerk. 33.: „uestimenta mutemus, cesariem pendentibus capillis crescere sinamus, tONSE ET BARBE COMAS PRODIRE NON PROHIBEAMUS”) VOIGT 1907. 367.

¹⁴⁷ WOOD 2001. 239.

¹⁴⁸ WOOD 2001. 239.

¹⁴⁹ KAHL 177–274. 189–220.

Brúnó a békés térítés híve volt, a II. Henrikhez írt levelében miért szorgalmazza mégis azt, hogy a liuticsokat erővel kényszerítsék a keresztény hitre? A válasz az lehet, hogy a magyarok, besenyők, poroszok ekkor még pogányok voltak. Az Elbán túli szlávok között azonban I. Henrik és I. Ottó idején már elkezdődött a keresztény hit terjesztése. Sokakat megkereszteltek, sőt püspökségeket is alapítottak azon a fölödön (Brandenburgot és Havelberget, 948-ban.) Mindezt azonban elsöpörte 983-ban az elbai szlávok nagy felkelése. A liuticsok tehát hitehagyóknak számítottak, és erőszakkal léptek fel a kereszténységgel szemben. Úgy tűnik, Brúnó felfogása szerint velük szemben lehet erőszakot alkalmazni. Azokat a területeket, amelyek egykor keresztény kézen voltak, akkor is a kereszténységhez tartozónak tekintették, ha már elfoglalták a pogányok, vagy hitehagyókká váltak az ottani lakosok. Ilyen visszaszerzendő területnek számított az Elbán túli szlávok földje, és később a Szentföld.¹⁴⁹ A poroszok térítésével kapcsolatban szintén felmerült az erőszakos eszköz lehetősége: Brúnónak a II. Henrikhez írt leveléből kiderül, hogy Boleszló hajlandó lett volna szerepet vállalni a poroszok térítésében, ám a II. Henrikkel való háborúja ezt nem tette lehetővé. Ahogy erre fentebb is utaltam, az erőszakos térítésnek „közvetett” változatáról lehet itt szó: a keresztény világi hatalom leveri a térítést akadályozó pogány hatalmat, és lehetővé teszi a keresztény hittérítők működését. A poroszokkal szemben ennek szükségességét indokolhatta, hogy Adalbertet megölték a poroszok.¹⁵⁰

Brúnó elsősorban kelet-európai tekintetben tájékozott. Nem csupán hallomás után ad hírt a magyarokról, lengyelekről, ruszokról és besenyőkről, hanem maga is járt közöttük. Itáliáról szintén személyes élmény alapján tudott írni. A nyugati térség kevesebb hangsúlyt kap művében. Figyelemre méltók azok a gondolatok, melyeket gyakorló hittérítőként a térítés módjáról leírt. Ami azonosságvállalását illeti, láthattuk, hogy vallási téren fontos számára a merseburgi püspökség és a magdeburgi érsekség, és a pápához való ragaszkodás. Szeretõ szavakkal emlékezik Németországról, használja a teuton kifejezést, mellyel egységesen láttatja a Német Birodalmat. A nem keresztényekkel kapcsolatban helyenként kemény kifejezéseket használ. Láthattuk azonban, hogy saját maga fegyvertelenül ment téríteni, és végül életét is áldozta a hitéért. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

Querfurti Brúnó művei

BRUN V. QUERFURT: *Sancti Adalberti vita altera*. Sw. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi / napisany przez Brunona z Kwerfurtu; wydała. wstępem i objaśnieniami opatrzyła Jadwiga Karwasińska. Warszawa, 1970. (továbbiakban: BRÚNÓ: Vita Adalberti)

Vita quinque fratrum: Edita a BRUNONE episcopo, qui et BONIFACIUS dicitur. Ed. R. Kade. Monumenta Germaniae Historica (továbbiakban: MGH) Scriptores Tomi 15. Pars 2. Hannoverae, 1888.

BONIFATIUS (BRUNO QUERFURTIENSIS) archiepiscopus in terra infidelium Heinrich II regi Germaniae de missione sua in Europa Orientali et de conversione Nigrorum Hungarorum refert, simul regem ad componendam pacem cum Boleslao I duce Polonorum hortatur. In Georgius Györffy (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Volumen I. 1000–1131. Budapestini, 1992, Akadémiai Kiadó. 44–48. (továbbiakban: Brúnó levele)

Brúnó műveinek német fordítását lásd: VOIGT: *Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*. Stuttgart, 1907.

Brúnó műveinek magyar vonatkozású részeit Thoroczkay Gábor fordításában és gondozásában lásd: KRISTÓ

¹⁵⁰ KAHL 187. 199.

GYULA (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999, Szegedi Középkorász Műhely. (továbbiakban ÁKÍF) 78–91.

Egyéb források

- ADAM'S VON BREMEN: *Hamburgische Kirchengeschichte*. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Band 7. Übersetzt von J. M. Lappenberg. Leipzig, 1888. In *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte*. Berlin, 1998, Bogon – Müller – Pentzel. CD-ROM. (továbbiakban Quellensammlung I.)
- Biblia. *Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. Budapest, 1976, Szent István Társulat.
- CHABANNES-I ADÉMAR: *Az angoulême-i főpapok és grófok története*. Ford., bev., jegyz., Makk Ferenc. In ÁKÍF. 163–169.
- COSMÆ PRAGENSIS: *Chronica Boemorum*. Herausgegeben von Bertold Bretholz unter Mitarbeit von Wilhelm Weinberger. MGH. *Scriptores rerum Germanicarum*, Nova series II. Berlin, 1923. Német fordítás: Des Decan Cosmas Chronik von Böhmen. Übersetzt von Georg Grandaur. 2. Auflage. Mit einem Nachtrag zur Einleitung von Wilhelm Wattenbach. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. 2. Ausgabe. Band 64. Leipzig, 1895. In *Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte. Fortsetzung*. Berlin, 1999, Heptagon. CD-ROM. (továbbiakban: Quellensammlung II.)
- HELMOLDI PRESBYTERI BOZOVIENSIS *Cronica Sclavorum*. Editio Secunda. Post Iohannem M. Lappenberg recognovit Bernhardus Schmeidler. MGH. *Scriptores rerum Germanicarum* 18. Hannoveræ et Lipsiæ, 1909. Német fordítás: Helmolds Chronik der Slawen. Übersetzt von J. C. M. Laurent. Zweite Auflage. Neu bearbeitet von W. Wattenbach. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Zeite Gesamtausgabe. Zwölftes Jahrhundert. Achter Band. Leipzig, 1888. In *Quellensammlung I*.
- RODVULFI GLABRI *Historiarum Libri Quinque*. = RODULFUS GLABER: *The five books of the histories*. Ed. J. France, N. Bulst, Oxford, 1989, P. Reynolds. (A jegyzetapparátusban: Glaber)
- Relatio fratris RICARDI. Ed. Josephus Deér. In Emericus Szentpétery (ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum* II. Budapestini, 1938.
- Szent Gellért püspök nagy legendája. Ford. Szabó Flóris. In Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1999, Osiris. 68–88. (továbbiakban: Árpád-kori...)
- Szent István király intelmei Imre herceghez. Ford.: Kurcz Ágnes. In Árpád-kori... 47–55.. (Lásd még: *Sancti Stephani regis primi Hungariae: Libellus de institutione Morum*. = Szent István. *Intelmek I. A szöveget gondozta és fordította HAVAS László*, Debrecen, 2004, AΓΑΘΑ.)
- THIETMARI MERSEBURGENSIS EPISCOPI *Chronicon* = THIETMAR VON MERSEBURG: *Chronik*. Neu übertragen und erleuchtet von Werner Trillmich. Darmstadt, 1974.
- THANGMAR: *Vita Bernwardi episcopi Hildesheimensis*. MGH. *Scriptorum*. Tomus IV. Hannoveræ 1841. 754–782.; Német fordítás: Das Leben des Bischofs Bernward von Hildesheim. In Die Lebensbeschreibung der Bischöfe Bernward und Godehard von Hildesheim. Übersetzt von Hermann Hüffer. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Zweite Gesamtausgabe. Elfte Jahrhundert. Zweiter Band. Zweite, von W. Wattenbach durchgesehene Auflage. Leipzig, 1892. In *Quellensammlung I*.
- Vita antiquior auctore IOHANNE CANAPARIO. Német fordítás: Das Leben des Bischoffs Adalbert von Prag (von Johannes Canaparius) Übersetzt von Hermann Hüffler. In *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Zweite Fortsetzung*. (Quellensammlung III.) Berlin, 2007, Heptagon. CD-ROM (továbbiakban: Vita prior)

Szakirodalmak

- BALOGH LÁSZLÓ: Megjegyzések a PVL fehér és fekete magyarjaihoz. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* (továbbiakban AUSZ) 2005. 31–45.
- BANGHA BÉLA: Keresztnév. In Bangha Béla (szerk.): *Katolikus lexikon*. III. Kötet. Budapest, 1932, Magyar Kultúra. 57.
- BOJTÁR ENDRE: *Bevezetés a baltisztikába. A balti kultúra a régiségben*. Budapest, 1997, Osiris.
- Der Heilige Brun von Querfurt*. Friedensstifter und Missionar in Europa. Die Ausstellung – Exponante. www.

- heiliger-brun.de/index.php?id=155031000522 (Hozzáférés: 2010.03.06. 21:39:28.) (továbbiakban: Der Heilige Brun von Querfurt.)
- ENGELBERT, PIUS: Prágai Szent Adalbert. Püspökideál, politika és szerzetesség. In Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer*. I. 1996, Pannonhalmi Főapátság. 27–32.
- ENGELBERT, PIUS: Das Papsttum in der Chronik Thietmars von Merseburg. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 2002. 89–122.
- ERDŐ PÉTER: Cölibátus. In Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. II. kötet. Budapest, Szent István Társulat.
- FÓTI JÓZSEF LAJOS: A római Attila-legenda. *Akadémiai értesítő*. 1910. 52–64.
- FRÆSDORFF, DAVID: *Der barbarische Norden. Vorstellungen und Fremdkategorien bei Rimbart, Thietmar von Merseburg, Adam von Bremen und Helmold von Bosau.*, Berlin, 2005, Akademie Verlag.
- FRIED, JOHANNES: *Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliiars, der „Akt von Gnesen“ und das frühe polnische und ungarische Königtum*. Stuttgart, 1989, Steiner.
- FRIED, JOHANNES: Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtung zum älteren Adalbertleben. In Michael Borgolte (ed.): *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen“*. Berlin, 2002, Akademie Verlag. 235–279.
- GÖRICH, KNUT: *Otto III. Romanus Saxonicus et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie*. Sigmaringen, 1993, Thorbecke.
- GUICHARD, P. – MEOUAK, MOHAMED: al-Sakāliba. In the central lands of the caliphate; In the Muslim West. In Bousworth, C. E. – van Donzel, E. – Heinrichs, W. P. – Lecomte, G. (ed.): *The Encyclopædia of Islam*, VIII. Leiden, 1995, Brill. 878–879. 879–881.
- HUNDSBICHLER, H.: Bart. In Avella, Gloria – Widhalm, Liselotte Lutz et al. red.: *Lexikon des Mittelalters*. I/8. München, Zürich, 1980. Artemis. 1490–1491.
- HÜFFLER, HERMANN: Vorrede. Das Leben des Bischoffs Adalbert von Prag (von Johannes Canaparius). In *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Zweite Fortsetzung*. Berlin 2007. CD-ROM (Quellensammlung III.)
- KAHL, HANS-DIETRICH: Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions- und Völkerrechts. *Zeitschrift für Ostforschung* 4, 1955. 161–193. 360–401. Ugyanaz in: *Heidenmission und Kreuzzugsgedanken in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters*. Herausgegeben von Helmut Beumann. Darmstadt, 1973. 177–274. 194–220.
- KOSZTA LÁSZLÓ: A pécsi püspökség Szent Péter patrocíniuma. In Vajda Zoltán (szerk.) *Bölcsész-műhely* 2006. Szeged, 2007, JATEPress. 61–64.
- KOSZTA LÁSZLÓ: Remeték a 11. századi Magyarországon. *Ætas* 2008 1. sz. 42–55.
- KRISTÓ GYULA: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatæ. Acta Historica* (továbbiakban AUSZ) 1985. 11–17.
- KRISTÓ GYULA: *Szent István király*. Budapest, 2001, Vince Kiadó.
- MORAVCSIK GYULA. A Kyrillos legenda magyar vonatkozású epizódjához. *Ethnographia* 1928. 108–109.
- PADBERG, LUTZ E. VON: *Die Christianisierung Europas im Mittelalter*. Stuttgart 1998. Reclam.
- PRAŽÁK, RICHARD: Cseh- és Morvaország. (Csehből fordította Tóth István) In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szeged, 2000, Csongrád Megye Önkormányzata. 191–206.
- PRAŽÁK, RICHARD: A Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1980. 4. sz. 393–408.
- SROKA, STANISLAV A.: Lengyelország. (ford.: Biernacki Karol.) In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szeged, 2000. 173–188.
- STRZELCZYK, JERZY: Polen im 10. Jahrhundert. In Wiczorek, Alfred – Hinz, Hans-Martin (szerk.) *Europas Mitte um 1000*. Band 1.. Stuttgart 2000, Theiss. 446–457.
- SZŐCS TIBOR: Egy második „tatárjárás”? A tatár–magyar kapcsolatok a 13. század második felében. *Belvedere Meridionale*. 2010. 3–4. sz. 16–49.

- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A fehér és a fekete magyarok problematikájához. In Rokay Péter (szerk.): *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Újvidék, 1997 81–94.
Uő.: A fehér és a fekete magyarok kérdéséhez. AUSZ 1983. 3–9.
Uő.: Kabarok és fekete magyarok AUSZ 1987. 23–29.
TREŠTÍK, DUŠAN: Proč byli vyvražďeni Slavníkovci? In *Slavníkovci v českých dějinách*. Praha, 2007. 13–19.
(Német összefoglalóval.)
VOIGT, HEINRICH GIESBERT: *Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*. Stuttgart, 1907. J. F. Steinkopf.
WENSCHUS, REINHARD: *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*. Münster–Köln, 1956, Böhlau.
WOOD, IAN: *The missionary life. Saints and evangelisation of Europe 400–1050*. 2001, Longman.

HALMÁGYI, MIKLÓS

The ideas of Bruno of Querfurt about his own nation and about the other nations of Europe

Abstract

Based on the works of Brun of Querfurt we can realize that Brun was well orientated mainly in relations of Eastern-Europe. He reports about Hungarians, Poles, Russians and Petschenegians not from legends and hearsay, but he has been there among them. His report about Italy is based on personal experience, too. He puts less emphasis on the western region. On the field of religion the bishopric of Merseburg, the archbishopric of Magdeburg and the fidelity to the pope were important to him. In his biography about Saint Adalbert he reports with love about Magdeburg, where not only Adalbert but also Brun himself had studied. He criticizes the dissolving the bishopric of Merseburg and he interprets the disasters that beat the empire as revenge of Saint Laurence, who was the patron saint of Merseburg. Brun's colleague, Benedict entrusted him not to begin the mission among the heathen without the permission of the pope. Brun did the missionary work not in the service of an earthly ruler: he regarded St. Peter as his senior. Brun mentions the German rulers with respect, but he is not meagre with the judgements, too: Otto II. dissolves the bishopric of Merseburg, Otto III. leaves Germany, his native country and goes to Italy, Henry II. formed an alliance with the heathens against the Christian duke Boleslaw. Brun mentions the nude Saracens, probably because of their weak equipment. Sources of 12th century mention the nude Saracens also. Brun mentions some of the East-middle-European dukes with their names (Wenzel, king of the Bohemians and Mieszko and Boleslaw, dukes of Poland), but he mentions further dukes with their titles: he writes about senior Ruzorum, who can be identified with Volodimir the Great, and he mentions the Hungarian senior, who can be identical with duke Géza. Senior is probably the title of an independent ruler in the works of Brun. It is strange, that he does not mention King St. Steven, though he tried to convert the black Hungarians in his kingdom.